

Crtačke tehnike u radu s djecom predškolske dobi

Jug, Danijela

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:608700>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI
STUDIJ**

**DANIJELA JUG
ZAVRŠNI RAD**

CRTAČKE TEHNIKE U RADU S DJECOM PREDŠKOLSKE DOBI

Čakovec, rujan 2024.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. KONCEPT PREDŠKOLSKOG ODGOJA DJECE	2
2.1. Važnost predškolskog odgoja u ranom djetinjstvu	2
3. LIKOVNO STVARALAŠTVO U PREDŠKOLSKOJ DOBI.....	4
3.1. Faze i karakteristike razvoja dječjeg likovnog rada	4
3.2. Važnost vizualno likovnog odgoja u predškolskim ustanovama	5
3.3. Likovne radionice u galerijama	9
3.4. Značaj likovnog odgoja u predškolskoj ustanovi.....	10
4. CRTAČKE TEHNIKE I METODE U PREDŠKOLSKOJ USTANOVI.....	11
4.1. Tehnike i metode	11
4.2. Specifične metode i uloga odgojitelja u podučavanju likovne kulture	13
4.3. Razredno doba kao čimbenik dječjeg razvoja	14
4.4. Tehnike koje se provode u predškolskoj dobi	17
4.4.1. Područje crtanja.....	17
4.5. Crtačke tehnike	18
4.5.1. Olovka.....	18
4.5.2. Kreda.....	19
4.5.3. Ugljen	21
4.5.4. Kemijska olovka.....	22
4.5.5. Flomaster.....	23
4.5.6. Tuš-pero	24
4.5.7. Tuš drvce i tuš-trska.....	25
4.5.8. Tuš-kist.....	26
4.5.9. Lavirani tuš	27
4.6. Poboljšanje dijaloga s umjetničkim djelom.....	29
5. PROVEDENE LIKOVNE AKTIVNOSTI.....	31
5.1. Prva likovna aktivnost – motiv Ivana Meštrovića	31
5.2. Druga likovna aktivnost – motiv životinja	35
5.3. Treća likovna aktivnost – motiv prijevozna sredstva.....	39
5.4. Četvrta likovna aktivnost – motiv vremenske prilike	42

5.4. Peta likovna aktivnost – motiv cvijeće.....	46
6. ZAKLJUČAK	51
LITERATURA.....	52
POPIS SLIKA	55
IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI ZAVRŠNOG RADA	57

SAŽETAK

Dijete se spontano izražava zbog unutarnje potrebe koja je urođena i prisutna kod sve djece, ali i zbog užitka istraživanja svoje okoline i sebe samoga. Crtanjem se spaja realistični svijet i svijet mašte te tako dijete ima potpunu slobodu izražavanja svojih misli i osjećaja. Također, prisutna je i potreba za neprestanim mijenjanjem sadržaja rada kako bi dječje želje i njihovo izražavanje bilo raznoliko.

Dječji izraz karakteriziraju spontanost, skladnost, ritmičnost i ekspresija. Za djetetov cjeloviti razvoj potrebno je osigurati djetetu raznolike i kvalitetne poticaje, materijale i sredstva za rad te dopustiti potpunu slobodu u likovnom izražavanju.

U ovom radu proučavala sam i istraživala crtačke tehnike kao sredstvo izražavanja dječje likovnosti. U prvom dijelu rada obrađuje se teorijski dio o crtačkim tehnikama, dok drugi dio rada prikazuje proces praktične uporabe crtačkih tehnika u radu s djecom predškolske dobi. Jedna je od ključnih potreba djece upravo čežnja za novim iskustvima pa takav interes iziskuje nove mogućnosti istraživanja i primjenjivanja zadanih materijala. Cilj je ovog rada proučiti i analizirati načine na koje djeca predškolske dobi koriste crtačke tehnike te kako uz pomoć njih izražavaju svoje likovne sposobnosti. Svako dijete ima različit likovni izričaj, upravo zbog različitih doživljaja te tako stvara jedinstven i individualan crtež.

Ključne riječi: crtačke tehnike, crtež, dijete

SUMMARY

A child expresses itself spontaneously because of an inner need that is innate and present in all children, but also because of the pleasure of exploring their surroundings and themselves. Drawing combines the realistic world and the world of imagination, and in this way the child has complete freedom to express his thoughts and feelings. Also, there is a need to constantly change the content of the work so that children's wishes and their expression are diverse.

Children's expression is characterized by spontaneity, harmony, rhythmicity and expression. For the child's complete development, it is necessary to provide the child with diverse and high-quality incentives, materials and tools for work and to allow complete freedom in artistic expression.

In this work, I studied and researched drawing techniques as a means of expressing children's art. The first part of the paper deals with the theoretical part about drawing techniques, while the second part of the paper shows the process of practical use of drawing techniques in working with preschool children. One of the key needs of children is precisely the longing for new experiences, so such interest requires new possibilities of research and application of given materials. The aim of this work is to study and analyze the ways in which preschool children use drawing techniques and how they express their artistic abilities. Every child has a different artistic expression, precisely because of different experiences, and in this way creates a unique and individual drawing.

Key words: drawing techniques, drawing, child

1. UVOD

Likovni odgoj djece predškolske dobi podrazumijeva stjecanje znanja o likovnim pojmovima, likovnim tehnikama i postupcima te razvijanje sposobnosti divergentnog i apstraktnog mišljenja, kao i psihomotornih sposobnosti.

Predškolski odgoj promatra se iz različitih kutova dotičući neke teme kao što su povijesne perspektive, modeli predškolskog odgoja, filozofije i metode, kurikulum i ocjenjivanje, uloge učitelja i njegovatelja, uključenost obitelji, standardi kvalitete, izazovi i mogućnosti te budući smjerovi.

Obrazovanje i odgoj u ranom djetinjstvu uvelike utječu na socijalni, kognitivni i emocionalni razvoj male djece. Poboljšani akademski i socijalno-emocionalni rezultati za djecu jedna su od prednosti visokokvalitetnoga predškolskog odgoja i skrbi. Unatoč tomu, postoje prepreke izvrsnomu predškolskom obrazovanju i skrbi poput nedostatka financiranja, pristupa i mogućnosti.

Buduća usmjerenja uključuju novi razvoj i istraživanja u obrazovanju i skrbi u ranom djetinjstvu kao što su primjena tehnologije u učionici i doprinos predškolskog odgoja smanjenju razlika u uspješnosti. Poticanje atmosfere koja promiče obrazovanje temeljeno na igri i obiteljski angažman ključni su za pružanje visokokvalitetnoga predškolskog obrazovanja i skrbi.

Kvaliteta predškolskog odgoja također se može poboljšati poticanjem angažmana obitelji i podupiranjem obuke odgojitelja i profesionalnog razvoja. Kroz poboljšane politike i prakse, koje su vođene stalnim istraživanjem i evaluacijom inicijativa predškolskog odgoja, potrebe male djece i njihovih obitelji mogu biti bolje ispunjene. Zadatak je odgojitelja i škole stvoriti poticajne uvjete koji će omogućiti razvoj likovnog stvaralaštva djece.

2. KONCEPT PREDŠKOLSKOG ODGOJA DJECE

2.1. Važnost predškolskog odgoja u ranom djetinjstvu

Obrazovanje i skrb u ranom djetinjstvu kritična je faza u životu djece jer postavlja temelje za njihov budući akademski, društveni i emocionalni razvoj. Cilj je programa predškolskog odgoja i skrbi podržati učenje i razvoj male djece omogućujući im da istražuju, eksperimentiraju i razvijaju svoje vještine u sigurnom okruženju koje ga podržava. Međutim, postoji više perspektiva i pristupa predškolskom odgoju i skrbi, a svaki ima vodeća načela i metode.

U ovom poglavlju istražiti ćemo te različite perspektive i pristupe obrazovanju i skrbi u ranom djetinjstvu uključujući modele predškolskog odgoja, filozofije i metode koje vode predškolski odgoj, ulogu učitelja i skrbnika, uključenost obitelji, standarde kvalitete, izazove, prilike i smjernice za budućnost. Razumijevanjem ovih različitih perspektiva možemo sveobuhvatno razumjeti područje ranog obrazovanja i njegov utjecaj na cjeloživotno učenje i uspjeh djece.

Matta (2022) navodi da su obrazovanje i odgoj u ranom djetinjstvu kritična faza u razvoju djeteta. Istraživanja pokazuju da kvalitetno predškolsko obrazovanje i skrb mogu imati brojne prednosti. Kvalitetni programi djeci pružaju priliku da istražuju, eksperimentiraju i razvijaju svoje vještine u sigurnom i poticajnom okruženju pomažući im da postignu akademski, društveni i emocionalni uspjeh. Jedna su od najznačajnijih prednosti kvalitetnoga predškolskog odgoja i obrazovanja bolji obrazovni ishodi.

Siraj i suradnici (2023) tvrde da djeca koja pohađaju kvalitetne programe imaju bolju pismenost, računanje i kognitivne vještine od one koja to ne čine. To je zato što kvalitetni programi podržavaju rano učenje i razvoj djece pružajući im priliku da se uključe u aktivnosti koje izgrađuju njihove temeljne jezične, pismene i računske vještine. Ova jaka osnova može pozitivno utjecati na akademski uspjeh djece tijekom školovanja i nakon njega.

Osim obrazovnih prednosti, kvalitetno predškolsko obrazovanje i skrb mogu imati i značajne socijalno-emocionalne koristi za djecu. Predškolski programi omogućuju djeci interakciju s vršnjacima, učenje društvenih vještina i razvoj pozitivnih odnosa s odraslima. Ova socijalna interakcija može pomoći djeci da

razvijaju empatiju, komunikacijske vještine i osjećaj pripadnosti, što je ključno za uspjeh u školi i životu (Starčević i suradnici, 2004).

Naposljetku, kvalitetno predškolsko obrazovanje i skrb također mogu koristiti djeci u emocionalnom smislu.

Prema Biermanu i suradnicima (2015), predškolski programi pružaju sigurno i poticajno okruženje u kojem djeca mogu istraživati svoje emocije, razvijati vještine samoregulacije i graditi otpornost. Ova emocionalna podrška može pomoći djeci da upravljaju stresom, nose se s teškim situacijama i izgrade samopoštovanje.

Pružanje kvalitetnoga predškolskog odgoja i skrbi ključno je za budućnost djeteta. Podržava cjelovit razvoj djece postavljajući temelje za buduću akademski, društveni i emocionalni uspjeh. Dajući djeci alate koji su im potrebni za uspjeh u školi i izvan nje, kvalitetno predškolsko obrazovanje i skrb mogu pomoći u uklonjavanju jaza u postignućima i promicanju svjetlije budućnosti za svu djecu.

3. LIKOVNO STVARALAŠTVO U PREDŠKOLSKOJ DOBI

3.1. Faze i karakteristike razvoja dječjega likovnog rada

Ciljevi poučavanja likovne kulture uključuju brojne elemente: intelektualni, psihomotorni i društveni razvoj, razvoj mašte, estetsku osjetljivost, emocije itd. Produktivna i praktična dječja aktivnost te njihovo kreativno izražavanje i mišljenje primarni su cilj i zadatak likovne kulture, ali treba imati na umu da je potrebno povezati i istovremeno razvijati perceptivne i receptivne likovne sposobnosti, kao i stjecanje osnovnih znanja o likovnoj umjetnosti (Pivac i Ivelja, 2009).

Za djecu predškolske dobi vrlo važna i univerzalna aktivnost prvenstveno je dječja likovna igra, a ne umjetnost kao kod odraslih umjetnika. To je aktivnost u kojoj se dijete izražava na najiskreniji način, vrlo spontano, kroz crtanje. Smatra se da dijete umjetničkim izražavanjem izražava želju za komunikacijom. Crteži su također vrlo izražajni način izražavanja energije (Jakubin i Grgurić, 1996).

Iako je sposobnost umjetničkog stvaranja i izražavanja urođena svakom djetetu, odnosno svim ljudima, ona je moguća i pojavljuje se kao rezultat pojedinačnoga umjetničkog rada. Dijete pronalazi i stvara vlastite forme u kojima izražava svoju viziju svijeta. Stoga se umjetničke stvaralačke sposobnosti razvijaju ili ometaju i slabe u mjeri u kojoj se pojedinom djetetu daje ili uskraćuje pravo na njegovu individualnost.

Kao i svaki drugi jezik i oblik komunikacije, dječji likovni jezik ima svoje osnovne simbole i strukturu te svoju funkciju i značenje. Suvremena nastava likovne kulture zamišljena je uglavnom na dječjem likovnom izražavanju i pruža velike mogućnosti za razvoj umjetničkih i kreativnih sposobnosti učenika koje izravno utječu na razvoj cjelokupnoga kreativnog potencijala pojedinca.

3.2. Važnost vizualno likovnog odgoja u predškolskim ustanovama

Vizualne umjetnosti obuhvaćaju širok raspon vizualnih načina kojima se djeca koriste za izražavanje, komunikaciju, posredovanje u razmišljanju, uključivanje u estetsko istraživanje i istraživanje. Ono što je definirano kao vizualna umjetnost, oblikovano je kulturnim i društvenim vrijednostima (Kušćević, 2013).

Neki uobičajeni primjeri uključuju slikarstvo, glinene radove, skulpturu, kolaž, tkanje, konstrukciju, fotografiju, nosive umjetnosti, rezbarenje, tisak i efemernu, iako postoji mnogo više načina vizualnog izražavanja i istraživanja.

Razmišljanje o vizualnim umjetnostima u obrazovanju u ranom djetinjstvu može u početku dočarati sliku djeteta koje stoji za štafelajem s debelom zdepastom četkom u ruci sa svijetlom akrilnom bojom za plakate koja se brzo širi po stranici. Međutim, istraživanje je pokazalo da su vizualne umjetnosti bogato područje kroz koje mala djeca mogu istraživati i predstavljati svoja iskustva, razmišljati i produbljivati svoje teorije rada te razvijati svoje kreativno mišljenje. Djeca kroz vizualne umjetnosti uče o simboličkim sustavima predstavljanja i komunikacije koje cijene njihove zajednice.

Za pismenu djecu vizualne umjetnosti primarno su sredstvo uz pomoć kojeg mogu istraživati i dijeliti svoju percepciju svijeta. Vizualne umjetnosti mogu pomoći djeci u prenošenju ideja koje se ne mogu izraziti verbalno, što je posebno važno za djecu s engleskim kao drugim jezikom.

Značenje dječjih likovnih djela nije uvijek očito, ali u nekim slučajevima čin stvaranja umjetnosti može potaknuti djecu na razgovor dok rade. Kada se to dogodi, umjetničko djelo i dijalog koji se vodi jednako su važni u pomaganju nastavnicima da bolje razumiju djetetovo razmišljanje (Balić-Šimrak i suradnici, 2018.).

Vizualne umjetnosti također pomažu djeci da međusobno komuniciraju, osobito kada im odgojitelji stvaraju prilike za rad na zajedničkim projektima ili za istraživanje zajedničkih interesa. Takve prilike potiču djecu na razmjenu ideja, razmatranje rješenja i razvoj zajedničkih značenja kroz suradnju. Ta iskustva mogu također potaknuti djecu da razviju svoj verbalni jezik.

Prekrasan je aspekt vizualne umjetnosti da nikad ne postoji jedan točan odgovor. Vizualne umjetnosti nude više rješenja problema ili načina na koje se ideja može

izraziti. Kada djeca imaju priliku vidjeti međusobno stvaranje vizualnih umjetnosti i razgovarati o idejama koje istražuju kroz svoju umjetnost, mogu uvažavati različite perspektive i razumjeti da je znanje subjektivno te da ne postoji jedna „istina” ili točan odgovor.

Istraživači također tvrde da su vizualne umjetnosti, uz druge domene umjetnosti, primarno sredstvo kroz koje se kulturni identitet i pridružene vrijednosti dijele s malom djecom te tvrde da je važno da odgojitelji razviju razumijevanje kako se vrednuju vizualne umjetnosti obitelji i zajednice kao temelj za stvaranje kurikuluma likovnih umjetnosti prilagođenih kulturi (Balić-Šimrak i suradnici, 2018.).

Djeci vizualne umjetnosti koje njihove kulture cijene u njihovim ranim djetinjstvima mogu prenijeti snažne poruke o tome koliko su ona i njihove obitelji cijenjeni. Također, djeca su izložena mnogim različitim primjerima vizualnih umjetnosti kako bi mogla uvažavati niz kulturno različitih oblika umjetnosti u svojim ranim godinama. To se može postići povezivanjem s organizacijama lokalne zajednice poput galerija, umjetničkih studija i važnih kulturnih mjesta.

Vizualne umjetnosti omogućuju djeci maštovitost, kreativnost i razigrano razmišljanje. Razvijanje dječje mašte važno je za učenje pokazivanja empatije prema drugima. Kreativnost je sposobnost razvijanja jedinstvenih ideja i rješenja koja su vrijedna.

Vizualne umjetnosti pozivaju na eksperimentiranje i istraživanje te kao takve podržavaju razvoj kreativnosti i onoga što je opisano kao „razmišljanje o mogućnosti”. Poticanje razmišljanja o mogućnostima razvija ključne dispozicije učenja poput rješavanja problema, ustrajnosti, suradnje i traženja podrške od drugih (Kuščević, 2013).

Postoji nekoliko načina na koje odgojitelji mogu izgraditi svoje osobno samopouzdanje i pedagoško znanje za podučavanje vizualnih umjetnosti u ranim godinama. Važno je polazište samorefleksija. To bi moglo biti osobno putovanje ili dio zajedničkog upita za cijeli centar. Razmišljanje o osobnoj povijesti s vizualnim umjetnostima može odgojiteljima omogućiti da identificiraju kada je i kako njihovo povjerenje uopće izgubljeno.

Stvarna je vrijednost dijeljenje sjećanja na ta iskustva unutar nastavnih timova. Ovo može biti učinkovita strategija za izgradnju zajedničke filozofije vizualnih umjetnosti zajedničkim odlučivanjem kako se vizualne umjetnosti mogu

vrednovati i utkati u kurikulum. Također, važno je razgovarati s obiteljima. Pitanje kako se vrednuju vizualne umjetnosti u dječjim domovima i kulturama te pozivanje roditelja i njegovatelja s iskustvom u likovnoj umjetnosti da provedu vrijeme dijeleći svoje znanje s djecom (i odgojiteljima) mogu poslužiti za jačanje partnerstva i aktivno prihvaćanje višestrukih perspektiva o tome kako vizualne umjetnosti mogu biti cijenjene.

Od vitalne je važnosti da odgojitelji imaju i praktično i pedagoško znanje o vizualnim umjetnostima. Igranje s vizualnim umjetničkim materijalima ima veliku vrijednost prije nego što ih ponudite djeci. Odgojitelji bi se mogli prijaviti na večernji tečaj ili organizirati događaj profesionalnog učenja kako bi razvili nove tehnike ili razumijevanja različitih umjetničkih žanrova (Kuščević, 2013). Puno je lakše podržati dječju umjetnost kada istinski možete suosjećati s izazovima rada s različitim medijima. Odgojitelji se tada mogu upustiti u autentične razgovore s djecom o umjetničkom stvaralaštvu, što mnogo djece voli. Isto se može reći i za pedagoško znanje.

Profesionalni razvoj teorijskog razumijevanja utjecaja različitih nastavnih pristupa još je jedno sredstvo uz pomoć kojeg odgojitelji mogu ispitati i možda preoblikovati način na koji gledaju na djecu kao na učenike. To zauzvrat bitno utječe na njihov odgovor kao nastavnika.

Formiranje djetetova ukusa odvija se vrlo rano, čak i u predškolskoj dobi, a na njega mogu utjecati obitelj, okolina, mediji i obrazovne institucije. Dječji likovni radovi mogu otkriti pozitivne, ali i negativne odgojne utjecaje škole i vrtića.

Kada se u umjetničkom djelu prepoznaju neukus, kič i oponašanje jeftine dopadljivosti, taj je izraz bez individualnosti i trebalo bi ga poboljšati među studentima. To može biti posljedica pogrešnoga pedagoškog utjecaja te uporabe monotonih materijala, uobičajenih tema i izvedbi itd. (Huzjak, 2006).

Dakle, dječja djela počinju ličiti jedno na drugo, pretvaraju se u obrasce i stereotipe te djeluju rutinski bez čistog, dječjeg iskrenog i emotivnog umjetničkog i kreativnog izraza i bez estetskih kvaliteta.

Razvojni program i umjetničko djelo mogli bi potaknuti i pozitivno pridonijeti razvoju djeteta i njegovih sposobnosti te umjetničkom ukusu. Uvijek je bolje prikazati umjetničko djelo nego precrtane oblike, loše ilustracije, rješenja s uzorkom i sve što kod djece može razviti naklonost dopadljivim i slatkim slikama te potrebu za pretjeranom dekorativnošću.

U umjetničkim djelima nastalim prema sjećanju djeca češće donose značenje i odnose među oblicima, kao i širinu i cjelovitost događaja. Mašta je također važna u umjetničkom izražavanju djece, najčešće se pojavljuje kao stvaranje novih varijanti slika na temelju poznatih događaja i pojava (Kušević, 2013).

Najčešći je primjer toga ilustracija raznih priča i pjesama, zamišljenih događaja, kao i događaja iz prošlosti ili budućnosti. Bogatstvo i originalnost dječje mašte uvjetovani su slobodnim, spontanom i promišljenim vodstvom u umjetničkom izražavanju svega što čini okoliš i dječji život.

Viši je oblik stvaranja slike mašta. Djeca imaju sposobnost prenijeti različite prikaze i pojmove iz sfera nedjeljive stvarnosti u umjetnički izraz, odnosno u slike i trodimenzionalne oblike. Takve kreativne sposobnosti mogu se poticati ako su se djeca navikla slobodno i neometano umjetnički izražavati.

Igre s likovnim materijalima i sredstvima (olovka, glina, boja) djeci prvo donose osjećaj slobode, a zatim ih potiču na upoznavanje i ispitivanje svojstava i mogućnosti određenoga umjetničkog medija. Na taj se način dijete slobodno umjetnički izražava jer nije vezano za određenu temu ili motiv (Huzjak, 2006).

Potvrda uspjeha i vrijednosti umjetničkog djela svakog djeteta daje djetetu potvrdu i orijentaciju da je na dobrom putu, da je sposobno te da može i zna, što mu daje osjećaj sigurnosti i slobode. Prirodan i nenametljiv interes za djetetovo tumačenje vlastitih djela još je jedan oblik komunikacije s njim koji pridonosi potpunijem razumijevanju njegove vizije i razumijevanja svijeta.

Također, djecu treba poticati da izraze svoja mišljenja prilikom promatranja i doživljavanja umjetničkih djela. Može se reći da navedene mogućnosti poticanja dječjega likovnog izražavanja vrijede za svu djecu koja su uključena u odgojno-obrazovni proces i sve obrazovne ustanove.

Moderno društvo traži kreativnog tvorca. Kako bi opstali i napredovali, sasvim je opravdano i društveno poželjno zamoliti sve da se osobno i kreativno razvijaju, što će također pridonijeti društvenom razvoju. Analizirajući dokumente Vijeća Europe, neki autori navode ciljeve budućega europskog obrazovanja ističući one koji se odnose na obrazovanje za život, promicanje novih talenata, kreativnost i osobni razvoj. Uloga je vrtića sudjelovati u formiranju mladih generacija, a ishod je obrazovanja da mladi trebaju imati iskustvo uspjeha i biti zadovoljni svojim životom te steći osnovne vještine ili ključne kompetencije koje se mogu nazvati općom kulturom.

Učenje umjetnosti djeci omogućuje pozitivan razvoj, neovisnost i slobodu osobnosti, što je jedan od najvažnijih ciljeva odgoja i obrazovanja.

3.3. Likovne radionice u galerijama

Analiza dječjih likovnih radova promatra se i ocjenjuje sa stajališta forme i tehničkog plana. To znači gledati kako se dijete koristi likovnim elementima te u kojem je kontekstu i u kojoj mjeri sposobno primijeniti određenu tehniku i vještinu korištenja likovnih materijala i sredstava. Promatrajući originalne radove u galeriji u muzeju, dijete stječe znanje te umjetničko i dizajnersko iskustvo (Pivac i Ivelja, 2009).

Razvojni program predviđa druženje s umjetnikom u studiju i promatranje njegova rada pri stvaranju umjetničkog djela. Radni prostor umjetnika, miris boje ateljea i način na koji umjetnik postavlja umjetničke elemente na slici mogu, pored osobne sfere, značajno pridonijeti razvoju tehničke sfere kod djeteta.

Ističe se da je umjetničko djelo najbolje promatrati i doživjeti u muzeju i galeriji. Muzeji su mjesta na kojima se prikupljaju, proučavaju i čuvaju uspomene na kulturnu baštinu, ali trenutačna istraživanja u muzeologiji pokazuju da su pozornost i aktivnosti u muzejima sve više usmjerene na publiku, uglavnom na najmlađe i na učenje u muzeju.

U društvenom kontekstu, svojim didaktičkim aktivnostima i projektima, muzej postaje mjesto cjeloživotnog učenja. Tako se vrtići mogu povezati s muzejima i umjetničkim galerijama kako bi se, osim besplatnog dječjega likovnog izražavanja, njegovale likovne i uvažavajuće sposobnosti djece, odnosno promatranje i doživljavanje izvornih umjetničkih djela, čime se uvodi kulturno-umjetnička baština te se tako razvija ljubav prema umjetnosti.

S pragmatičnog gledišta, u nekim vrtićima u Hrvatskoj, posebno u velikim gradovima, nastoji se da djeca odlaze u muzeje i galerije na izložbe. Roditelji pokušavaju natjerati djecu da slušaju koncerte, a muzeji pokušavaju osmisliti obrazovne programe koji će privući škole i djecu. Međutim, nije poznato jesu li djeci takva kulturna izlaganja dosadna ili zanimljiva.

Ako dijete ne razumije da je sliku stvorio pojedinac i da ne mora vjerno prikazivati predmet, očito je da ne može u potpunosti cijeniti muzej umjetnosti. Ako nastava

ne uzima u obzir estetski odgoj, a odgojitelji nisu svjesni važnosti razumijevanja likovnosti u djece, tada se može postaviti pitanje funkcije kurikuluma.

U novije vrijeme i drugi autori također ističu važnost kontakta djece s umjetničkim djelima jer se time uspješnije ostvaruje kontekstualno učenje o objektu znanja te poštivanje kulturnih i osobnih karakteristika. Značenje umjetničkog djela, prema kontekstualizmu, ne počiva u njegovu obliku, već je konstruirano u kontekstu kulturnih, povijesnih, socijalnih ili političkih funkcija (Efland, 2002).

Stoga proizlazi sugestija da se podučavanje najbolje provodi u muzejima i galerijama, ali ako to nije moguće, svakako je potrebno promatrati umjetnička djela na reprodukcijama u učionici. Bez obzira gdje se umjetničko djelo gledalo, važno je da studenti aktivno sudjeluju u komunikaciji s ponuđenim sadržajem.

Cilj je galerije izložiti slike koje su dostupne svima onima koji su se prije osjećali isključeno, nezainteresirano ili ravnodušno. Ideja je da obrazovni program bude uzbudljiv i da ima smisla za djecu s različitim predznanjem i iskustvom.

Vjeruje se da sva djeca, bez obzira na razinu sposobnosti i obrazovanja, mogu imati koristi od bogatih kulturnih iskustava koja bi im trebala biti dostupna. Muzej želi otvoriti vrata djeci i pokazati im svijet s kojim inače ne bi došli u dodir jer smatra da bi djeca iz svih društvenih slojeva trebala vidjeti i doživjeti primjere najvećih i najdragocjenijih umjetničkih postignuća društva.

3.4. Značaj likovnog odgoja u predškolskoj ustanovi

Predškolske ustanove u većini slučajeva kreiraju mape s crtežima svakog djeteta kako bi im ostavili trajnu uspomenu. Roditelji uobičajeno čuvaju crteže svoje djece iz godine u godinu te ponosno pokazuju obitelji i prijateljima kako su njihova djeca napredovala u crtanju.

Nažalost, ima i onih roditelja koji skrivaju crteže svoje djece ili ih jedva imaju jer djeca odbijaju crtati, teško drže olovku i ne mogu nacrtati gotovo ništa. Neki su roditelji skloni vjerovati da će to s vremenom „proći“, a neki su već počeli rješavati postojeće probleme s djetetom. Pristupi roditelja u rješavanju ovih problema vrlo su različiti, ponekad vrlo ekstremni u naredbama i zahtjevima.

Dvadeseto stoljeće donosi značajne promjene u pristupu djetetu, a time i u području obrazovanja. Početni razvoj dječje psihologije pridonio je činjenici da se psihologija djeteta smatra specifičnom u odnosu na psihologiju odraslih.

Istraživanje djeteta i njegova razvoja započelo je u različitim područjima. Dječje zbirke radova počele su se također proučavati kao predmet pobuđivanja uspomena u kasnijim razdobljima djece (Grgurić i Jakubin, 1996).

Odgojitelji počinju poštivati dječje aktivnosti i u obrazovanju pridaju posebnu važnost igrama i umjetničkim aktivnostima, a time i umjetničkom stvaralaštvu. Najslobodniji, najspontaniji i najkomunikativniji način izražavanja zdrave i bolesne djece jest crtanje. Odgojitelji često kreiraju zbirke radova kao crteže posložene prema vremenskom slijedu, a sortiraju ih u plastične korice i ukoričavaju u fascikle.

Crtanje je zastupljeno u svakom trenutku i na svakom mjestu te predstavlja ljepotu, užitak, igru i radost dječjeg izraza. S crtanjem dijete raste i razvija svijest o sebi, svom postojanju i svom neposrednom okruženju, napreduje te stječe znanja i poučava sve ostale kojima je okruženo.

Proučavanjem dječje umjetnosti utvrđene su određene razvojne faze. Njihov broj i trajanje ne definiraju na isti način svi istraživači koji su proučavali dječju umjetnost. Neki autori navode tri faze, a drugi četiri, pet ili šest faza i daju im različita imena. Bez obzira na to kako su etape klasificirane i imenovane, svi se autori slažu da postoje.

U predškolskom razdoblju može se stvoriti agresivan stav prema prijateljima zbog osjećaja manje vrijednosti jer ne znaju crtati. Ne razumiju što se od njih traži. Govor i jezik odrasle osobe suviše su složeni prema vrsti verbalnog obrasca u kojem postoje zahtjevi ili naredbe koje dijete nije postiglo svojom razvojnom psihofiziologijom govora i jezika. Stoga dijete ne treba prisiljavati na bilo što jer će s vremenom početi vidjeti stvari oko sebe i crtati, a kasnije će pisati i čitati. Ako postoje veći problemi ili poremećaji, riješit će ih stručnjaci.

4. CRTAČKE TEHNIKE I METODE U PREDŠKOLSKOJ USTANOVI

4.1. Tehnike i metode

Jedno je od važnih pitanja didaktičke teorije i nastavne metodologije kako poučavati. U didaktičkoj literaturi postoje različite podjele nastavnih metoda, baš

kao što još uvijek postoje pokušaji preciznog utvrđivanja klasifikacije nastavnih metoda jer različiti autori imaju različite standarde (Huzjak, 2006).

Koncept tehnika i metoda sadrži logičko razmišljanje i planirani sustavni postupak pa se u tom smislu govori o planski utvrđenom postupku („metodički postupak”) za razliku od neplaniranog i nesustavnog postupka.

Aktivnost odgojitelja usmjerena na prenošenje nastavnih sadržaja sama po sebi ne određuje njihovo usvajanje od strane djeteta. Stoga nastavne metode uvijek uzimaju u obzir međusobne aktivnosti djece i odgojitelja u nastavnom procesu: način rada odgojitelja usmjeren je na prenošenje nastavnih sadržaja i način kognitivnih aktivnosti te njihovo usvajanje od strane djece.

Stoga je jedan od izazova u radu odgojitelja odabir i primjena odgovarajućih postupaka koji će potaknuti određene procese učenja. Metode poučavanja određuju kako treba ići nastavni proces te koje aktivnosti trebaju izvoditi djeca i odgojitelji. Nastavne tehnike i metode govore o načinima postizanja planiranih ciljeva i zadataka obrazovanja naznačujući kako to treba raditi u okviru predmeta te razina i oblika didaktičkog rada.

Odgoviteljske tehnike i metode ponekad ne podliježu samo logičkim zahtjevima, već imaju i svoju psihološku osnovu. Izbor i njihova primjena ovise o dobi i drugim psihološkim uvjetima te mogućnostima stjecanja znanja u kojima se odvija nastavni proces (Kuščević, 2013).

Nadalje, Grgurić i Jakubin (1996) navode da svaka nastavna metoda i postupak imaju specifičnu psihološku strukturu i odgojitelj bi trebao uzeti u obzir psihološke trenutke određene nastavne situacije. To omogućuje odabir najuspješnijih metoda i postupaka i tako pruža mogućnosti za što potpuniji razvoj učenika.

U likovnoj kulturi koriste se nastavne metode i oblici rada koji pridonose postizanju ciljeva i zadataka likovnog obrazovanja na temelju utvrđenog kurikulumu. Dosadašnja iskustva pokazuju da se odgojitelji uglavnom koriste općim metodama rada koje proizlaze iz opće didaktike, a manje specifičnim likovnim metodama. Povijesno gledano, u nastavi umjetničke kulture bilo je mnogo metoda.

Neke metode nisu aktivirale djecu da samostalno rješavaju likovne probleme, nisu poštovale individualne osobine djece i nisu razvile kreativnost i originalnost. To su bile steganografske metode, metode precrtavanja, metode crtanja prema diktatu, metode prema shemi itd. (Huzjak, 2006).

Nastavne tehnike i metode važan su dio nastave likovne kulture jer pokazuju kako će odgojitelj voditi djecu do krajnjega nastavnog cilja. Stoga je važno objasniti opće metode i oblike rada, ali i one specifične koji se koriste u suvremenoj nastavi likovne kulture i odnose se na promatranje umjetničkog djela.

4.2. Specifične metode i uloga odgojitelja u podučavanju likovne kulture

Specifične metode poučavanja likovne kulture koriste se u rješavanju određenih zadataka te stjecanju znanja, vještina i navika kako bi se što prije postigao konačni nastavni cilj (Huzjak, 2006).

Proizlaze iz osnovnih značajki estetskog fenomena u didaktičkim procesima. U likovnoj kulturi odgojitelji planiraju i koriste se metodama rada pogodnim za postizanje specifičnih ciljeva nastave likovne kulture.

U metodologiji likovnog obrazovanja na području bivše Jugoslavije Bogomil Karlavaris u svojoj je znanstvenoj raspravi prvi put istaknuo postojanje specifičnih metoda u nastavi likovne kulture. Na početku svog istraživanja Karlavaris je prvo govorio o općim didaktičkim metodama i njihovoj primjeni u nastavi likovne kulture, ali godinu dana kasnije zamišljeno je predložio specifične likovne metode (Kušćević, 2013).

Uglavnom se oslanjao na književnost i likovnu didaktiku njemačkoga govornog područja. Tijekom ovih godina dovršen je pregled opisa različitih metoda u nastavi likovne kulture koje su dostupne u međunarodnoj literaturi. U to vrijeme didaktika i metode poučavanja likovne kulture počinju se intenzivnije razvijati.

Metode poučavanja u nastavi likovne kulture definirali su (Grgurić i Jakubin, 1996):

- kao specifičnost estetske komunikacije
- kao specifičnost kreativnih procesa (u stvaranju i recepciji)
- kao složenost umjetničkih pojava, funkcija i procesa
- kao subjektivne karakteristike umjetničkih fenomena pojedinca.

To su posebne metode uz pomoć kojih je moguće odgovoriti na zahtjeve specifičnosti umjetničkog izražavanja i potrebe djece. Metode koje proizlaze iz specifičnosti estetske komunikacije su metoda estetske komunikacije, metoda estetske kultivacije i metoda širenja i razrade umjetničkog senzibiliteta. Metode

koje proizlaze iz specifičnosti kreativnih procesa su metoda transpozicije i alternative te metoda neizravnih podražaja. Metode izvedene iz specifičnosti kreativnih procesa su metoda složenosti i preplitanja te metoda izmjeničnih utjecaja. Metoda složenosti ukazuje na to da se u procesu umjetničkih aktivnosti ne može ići u jednom smjeru, samo racionalno, isključivo do samo jednoga umjetničkog problema i jednoga umjetničkog rješenja jer se u kreativnim procesima ne može sve predvidjeti, regulirati i ograničiti (Huzjak, 2006). Metode koje proizlaze iz pojedinačnih, subjektivnih karakteristika umjetničkih pojava su metoda osvještavanja vlastitog senzibiliteta i metoda autonomnih umjetničkih postupaka koja polazi od pretpostavke da je umjetnički razvoj individualan i da se za svaku individualnost treba odabrati poseban postupak primjeren ritmu i specifičnostima njegovog razvoja (Kuščević, 2011). Stoga se metoda autonomnih umjetničkih postupaka čini nesuvislom jer pretpostavlja da se istodobno paralelno primjenjuje nekoliko različitih postupaka, što je u osnovi točno, ali čak se i ti različiti postupci mogu svesti na zajedničku karakteristiku autonomije utjecaja. Nastavne metode međusobno su povezane u nastavnom procesu i istovremeno ih se primjenjuje nekoliko, što likovno obrazovanje čini dinamičnijim i kreativnijim. Kuščević (2013) navodi analitičku metodu, metodu umjetničke skripte, metodu razgovora, demonstracijsku metodu, tekstualnu metodu, metodu usmenog izlaganja (pripovijedanje, opis) s naglaskom na umjetnost, dekompoziciju umjetničke strukture, interpretaciju likovnih problema, gradnju s likovnim elementima, kombiniranje, variranje i razlaganje.

4.3. Razredno doba kao čimbenik dječjeg razvoja

Djetinjstvo za vrijeme razredne nastave jedno je od najturbulentnijih razdoblja razvoja svih potencijala djeteta, posebno kreativnosti koja ima nezamjenjivu pljačkašku funkciju za cijelu njegovu osobnost. Polje „fizičke spoznaje”, stjecanje osjetilnog iskustva rukovanjem stvarima, izravno je povezano s različitim oblicima dječjeg izražavanja (Kuščević, 2013).

Glasovi koje dijete proizvodi njegove su prve poruke svijetu u koji ulazi, a uzorci na listu papira svjedočanstvo su pokušaja promjene u postojećem stanju. Smatra se da je kreativnost kao opći ljudski potencijal sve više prihvaćena i trebala bi biti

prisutna kod svakog djeteta jer je dijete koje to ne manifestira na neki način uznemireno ili ugroženo. Opće je prihvaćeno da se prototip kreativnosti može vidjeti u dječjoj igri.

Smatra se da kreativnost omogućuje sposobnost čuđenja koja se uočava u dječjoj igri od koje se tijekom razvoja razlikuju mnoge aktivnosti, posebno one umjetničke. Dječje kreativno izražavanje može se definirati, prije svega, kao igra s medijima koji su u raznim vrstama umjetnosti (Pivac i Ivelja, 2009).

Odrasli često ne primjećuju niti suženi opseg naučenih činjenica o stvarima i pojavama koje dijete primjećuje. Dijete je orijentirano na vanjski izgled predmeta i slobodno uspostavlja asocijacije prema proizvoljnoj sličnosti među njima, što može izgledati vrlo originalno.

Uvođenjem prirode dječjega kreativnog izražavanja mijenjaju se i načini utjecaja na njegov razvoj. Postoji nekoliko općih postupaka za poticanje dječjega kreativnog izražavanja. Prije svega, trebalo bi obuhvatiti sve postupke za proširivanje opsega dječjeg iskustva, fizičkog, socijalnog i logičko-matematičkog, kao i podizanje kvalitete tog iskustva na višu razinu razvoja.

Tomu bi trebala pridonijeti realizacija cjelokupnog programa odgojno-obrazovnog rada u predškolskoj ustanovi i osnovnoj školi, a ne samo pojedina područja, tj. dječju kreativnost treba poticati u cjelini.

Način odgoja koji potiče opći razvoj djeteta trebao bi uključivati sve aspekte njegove osobnosti pa tako i kreativnost. Ako je dijete dugo i predano uključeno u kreativni proces, takva će aktivnost dati trajnije i opće rezultate i odrazit će se na njegov cjelokupni razvoj, a preko njega i na kvalitetu dječjih radova (Kuščević, 2013).

Razvoju dječje kreativnosti pridonosi i poboljšanje dječje radoznalosti, sklonosti postavljanju pitanja, traganju za nepoznatim, odstupanju od rutinskih radnji, razmišljanju i ponašanju na neobične načine, isprobavanju rješenja koja se ne uče od drugih itd.

Razvoj komunikacijskih vještina izravno se odražava u dječjem kreativnom izražavanju te postaje bogatiji i smisleniji, kako za onoga koji stvara, tako i za one koji dolaze u kontakt s njegovim proizvodom. Dječji kreativni izraz trebao bi zadržati karakter igre, ali kako igra odmiče, tako se može pratiti i održavati odgovarajuća razvojna linija na polju kreativnosti (Grgurić i Jakubin, 1996).

Poticanje dječjega kreativnog izražavanja oslanja se na motive i zahtjeve djeteta, posebno na potrebu za komunikacijom te njegovim razumijevanjem drugih i prenošenjem njegovih ideja i osjećaja.

Dječji umjetnički izraz ogleda se u sposobnosti skladnog integriranja iskustava u povezanu cjelinu linijom, bojom i oblikom koji se daju različitim materijalima. Ovaj je izraz na samom početku prilično spontan i intuitivan, a polazi od besciljnog rukovanja materijalom. Kasnije se svjesno stvaraju oblici koji imaju veze s vidljivim svijetom i koji ga predstavljaju i imaju značenje, što je zapravo početak umjetnosti i grafike (Pivac i Ivelja, 2009).

Proizvodi dječje umjetnosti (crtanje, slikanje, skulptura itd.) pokazuju što je za dijete subjektivno važno te što ga uzbuđuje i privlači. Osobu, stvari i pojedinosti o njima, koje su mu važne, dijete predstavlja većima nego što u stvarnosti jesu.

Slično je i s bojama. Dijete na početku jednostavno upotrebljava različite kombinacije boja, a kasnije bolje uočava karakteristike pojedinih boja i njihov odnos pod različitim vrstama osvjetljenja, kao i njihov emocionalni naboj. Najdraže boje biraju se za omiljene ljude, što znači da ovise o emocijama (Maravić, 2014).

Djecu ne treba ispravljati i učiti kojom će se bojom koristiti jer to može negativno utjecati na njihov kreativni izraz. Način izražavanja djelomično ovisi o materijalu, odnosno tehnici koja se primjenjuje.

Treba imati na umu da dijete ne pokušava oponašati predmete koje vidi oko sebe, već izražava svoj stav prema nečemu i pojmovima koje je o tome počelo stvarati. Svojim umjetničkim izrazom želi stvoriti nešto relativno etablirano i osobno. Dječje kreativno izražavanje usko je povezano s njihovim općim, posebno kognitivnim razvojem (Maravić, 2014).

Ovakav odnos prema stvarnosti odražava se i u djetetovom izražavanju funkcionalnog zadovoljstva uzrokovanog struganjem po papiru ili gnječanju gline, bez namjere postizanja sličnosti s predmetom iz stvarnosti. Dijete ima svoje djelovanje i kroz njega se pobuđuje zanimanje za ustanovu u kojoj se radnja izvodi.

Na dječjim se crtežima uobičajeno izražavaju stalnim ponavljanjem iste figure ili detalji, što ukazuje na djetetovu sklonost da se, izbjegavajući nova iskustva, povuče u poznati svijet u kojem se osjeća sigurno.

Potrebno je razlikovati opisano stereotipno ponavljanje figura od sklonosti djeteta da, u nekim slučajevima, crta varijacije na istu temu (npr. cvijet u različitim položajima, veličinama itd.), što može biti pokazatelj njegove kreativnosti i otvorenosti za nova iskustva. Dijete kojim se emocionalno ne bave ne uključuje se u ono što crta i radi. (Pivac i Ivelja, 2009).

Crtež s puno detalja siguran je pokazatelj visoke inteligencije. To ne mora biti lijep crtež u isto vrijeme jer se inteligencija i izvrstan ukus ne moraju paralelno razvijati. Kako se dijete razvija, tako se razvija i njegova svijest o svijetu oko sebe i njegovu sadržaju. Siromaštvo u tom pogledu također može biti pokazatelj intelektualne zaostalosti zbog postojanja nekih problema s kojima se dijete nije u stanju nositi.

4.4. Tehnike koje se provode u predškolskoj dobi

4.4.1. Područje crtanja

Umjetničko polje crtanja znači umjetničku disciplinu u kojoj je crta osnovno izražajno sredstvo. Crta može definirati gotovo sve umjetničke elemente (osim boje) – oblik, smjer, teksturu, prostor, omjer, veličinu (čak i svjetlost) (Kuščević, 2013).

Dijete se prvo izražava linijom jer prvo počinje crtati. U najranijem razdoblju dostupni su mu neki crtački materijali koji slučajnim ili namjernim povlačenjem ostavljaju trag na površini (komad krede ili cigle, olovka, flomaster...).

Igrajući se s njima, dijete spontano otkriva crtu, trag svojih postupaka. Na početku osjeća zadovoljstvo u ritmu pokreta ruke koja povlači olovku ne obraćajući pozornost na tragove pa se kaže da je izvorna grafička aktivnost djeteta odraz motoričke pokretljivosti ruke i uopće djetetove potrebe za kretanjem (Maravić, 2014).

Tragovi koji su ostali iza različitih materijala rezultat su djetetove specifične psihomotorne aktivnosti koja se odvija spontano. Ako bismo tvrdili da su prvi dječji obrasci samo rezultat mehaničkog povlačenja predmeta pisanja po površini, morali bismo zanemariti vidljivo uzbuđenje koje dijete pokazuje kad otkrije tragove.

U svojem daljnjem umjetničkom iskustvu dijete primjećuje da različiti umjetnički materijali ostavljaju različite tragove u pozadini (Pivac i Ivelja, 2009):

- olovka – vibrirajuća tanka linija koja se mijenja u svom intenzitetu ovisno o pritisku ruke
- flomaster – ravna, monotona i prilično debela linija
- kist – tekućom bojom ostavlja široke pruge i mrlje na papiru.

4.5. Crtačke tehnike

Crtačke tehnike dobile su naziv po materijalu i sredstvu kojima se crtač služi. Kako bi vješto rukovali crtačkim sredstvima, potrebno je na početku izvesti barem po jednu vježbu za svaku tehniku posebno. Djeca prvo trebaju savladati najosnovnija fizička svojstva materijala i znati kako držati likovne alate (Bodulić, 1982).

Crtačke tehnike su olovka, kreda, ugljen, kemijska olovka, flomaster, tuš-pero, tuš-drvce, tuš-trska, tuš-kist i lavirani tuš. Dijele se na suhe i mokre. U suhe tehnike ubrajaju se olovka, kreda, ugljen i kemijska olovka, a u mokre flomaster te sve tehnike rada tušem i ostalim tekućim sredstvima (Jakubin, 1999).

4.5.1. Olovka

Olovka je osnovni crtački materijal, a sastoji od uloška (mine) i drvene obloge kojoj je funkcija štiti minu od lomljenja i ruku od prljanja te omogućiti lakše rukovanje (Perasović, 1994). Potrebno je poznavati vrste olovaka i papira te njihovih mogućnosti i likovnih karakteristika. Olovke se s obzirom na tvrdoću dijele na tvrde, srednje tvrde i mekane olovke.

Tvrdoća ili mekoća u olovci postiže se određenim omjerom smjese grafita i gline od koje je načinjena. Ako je više grafita, olovka je mekanija i ostavlja tamniji i masniji trag, a ako je više gline, tvrđa je i ostavlja svjetliji trag. Tvrde su olovke označene slovom H (od H do 9H), a mekane slovom B (od B do 7B). Tvrde se olovke koriste za fine, precizne i oštre linije za crtanje najmanjih detalja, što je izrazito korisno za geometrijske, deskriptivne, tehničke i arhitektonske crteže u kojima je potrebna matematička preciznost i točnost. Mekane su olovke pogodnije za crtanje jer daju više likovnih vrijednosti i bogatiji likovni izraz. Tim se olovkama lako postiže tonska modelacija tj. stupnjevanje svjetlosne vrijednosti nekog tona.

Slika 1. Jean Auguste Dominique Ingres, Gđa Baltrad s kćerkom, 1836., olovka¹

Olovku prilikom crtanja treba držati lagano u sredini ili pri samom kraju, a ne nisko kao prilikom pisanja. Kao podlogu za olovku koristimo različite vrste papira, ovisno o našoj želji jer će papir dati određeni karakter crtežu. Mogu se koristiti hrapavi ili glatki papir, bijeli ili tonirani papir te tanji ili deblji papir (Jakubin, 1999). Za crtanje u dječjem vrtiću preporučuju se koristiti mekanije olovke od broja 3 do 6 te tanke i blago hrapave podloge papira, a ne preporučuju se koristiti gumice za brisanje. Dobra je vježba za ovu tehniku slobodna igra olovkom bez određenog motiva. Nakon vježbe novi crteži kojima će biti određeni motivi lakše će se izvoditi (Bodulić, 1982).

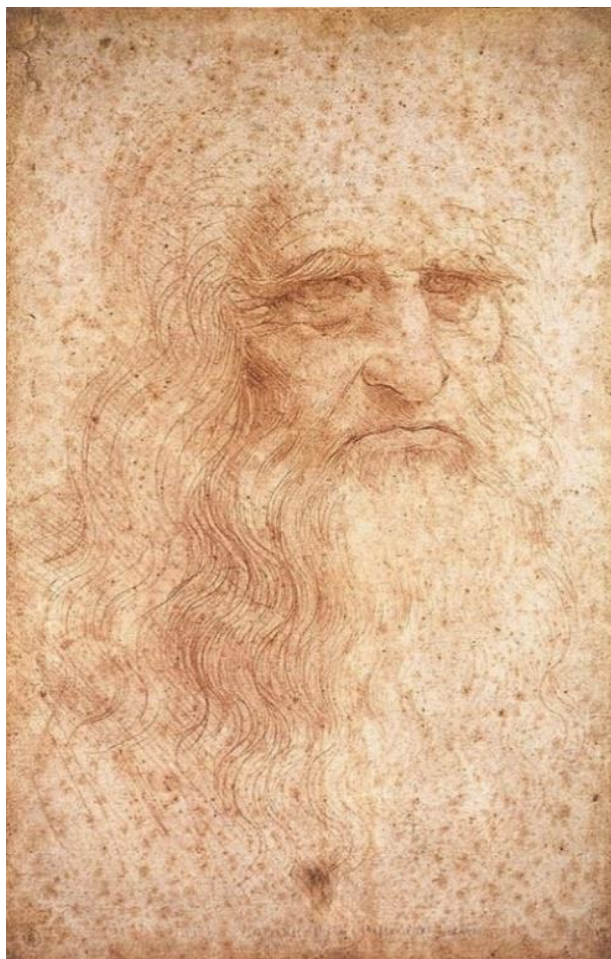
4.5.2. Kreda

Kreda je crtačka tehnika koja posjeduje svojstva olovke i ugljena. Ako je zašiljena, na podlozi ostavlja trag sličan tragu mekane olovke, dok nezašiljena kreda i položena svojom dužinom na podlogu ostavlja trag sličan tragu ugljena.

¹ OLOVKA: Jean Auguste Dominique Ingres, Gđa Baltrad s kćerkom, 1836. - Wikipedija, na mrežnoj stranici: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Olovka> (25.7.2024.)

Ovisno o pritisku ruke, položaju krede uz papir te vrstama papira, nastaje niz grafičkih vrijednosti i tonske gradacije linije i plohe.

Slikarske krede najčešće pronalazimo u obliku štapića kvadratnog ili kružnog presjeka. Krede se razlikuju po svojoj tvrdoći, a razlikujemo srednje i meke stupnjeve tvrdoće. Slikarske krede uglavnom su bijele, crvene, smeđe ili crne boje. Važno je spomenuti i školske krede različitih boja koje se najčešće koriste u dječjim vrtićima. Podloge na kojima možemo crtati i slikati kredom su zid, školska ploča, asfalt i papir. Razmazivanjem krede po papiru mogu se dobiti fine nijanse između svjetla i tame. Crteži kredom moraju se fiksirati tekućim fiksativom zbog njezine prašnjave strukture.

Slika 2. Leonardo da Vinci, autoportret, 1512., crvena kreda²

Kreda se prilikom crtanja može lagano slomiti, a time mijenja svoj oblik te tako nastaju novi oštri bridovi koji su pogodni za izvlačenje finih tankih linija. Prilikom

² KREDA: Leonardo da Vinci, autoportret, 1512., crvena kreda – Wikipedia, na mrežnoj stranici: <https://en.wikipedia.org/wiki/Sanguine> (25.7.2024.)

crtanja kredom pogodnije su mekanije vrste papira, a osim njih mogu se koristiti i hrapaviji, bijeli ili tonirani papiri. Format papira za crtanje kredom treba biti veći, primjerice, A1, A2 ili B2, B3 (Jakubin, 1999). Vježba za rukovanje kredom može biti kao i kod olovke, slobodna igra bez zadanog motiva uz popunjavanje površine tonovima. Za ovu tehniku bolje je koristiti hrapavije podloge u radu s djecom (Bodulić, 1982).

4.5.3 Ugljen

Ugljen je suhi materijal koji se koristi za crtanje te ostavlja crn i mekan trag (Perasović, 1994). Karakterizira ga velika mekoća koja je uvjetovana prašnjavom strukturom materijala. Ugljenom možemo dobiti crte različitog intenziteta i debljine te plohe različitih tonskih vrijednosti. Zbog svoje mekoće crtež nastao ugljenom nema izražene detalje i oštrinu.

Postoje dvije vrste ugljena: prirodni drveni ugljen te prešani ili sintetski crtaći ugljen. Drveni ugljen dobiva se od ljeskovih, vrbovih ili lipovih štapića koji se pale bez dovoda kisika. On je mekan i prašnjav te se lako skida s podloge zato ga je potrebno fiksirati tekućim fiksativom. Prešani odnosno sintetski crtaći ugljen dobiven je industrijskim postupkom. Sintetski je ugljen tvrdi i jače prianja uz papir pa nije potrebno fiksiranje crteža iako se preporučuje.

Slika 3. Käthe Kollwitz, Cuddling lovers, 1909./1910., drveni ugljen³

Kao podloge se uglavnom koriste hrapavije vrste bijelog ili toniranog papira, novinski papir, akvarel-papir, pakpapier i papirnate tapete (Jakubin, 1999).

Fiksativ se nanosi ravnomjerno i u tankom sloju kada je rad završen ili tijekom završnih faza rada. Sastoji se od alkohola i gumastog laka ili od laka Dammar i esencije terpentina. Umjesto fiksativa može se koristiti i lak za kosu jer manje košta i daje isti učinak (Sartori, 2004). Za ovu tehniku potrebna je vježba pa to može biti izvlačenje raznovrsnih crta, tekstura i tonova (Bodulić, 1982). Ako djeca odbijaju crtati s ugljenom zbog traga koji ostavlja po rukama, možemo se poslužiti maramicom ili papirom kako bismo prekrili dio ugljena koji se drži.

4.5.4. Kemijska olovka

Kemijska olovka ostavlja na papiru sličan trag kao metalno pero i tvrda olovka za pisanje. Ona ostavlja jednoličan i tanak trag, ali se ipak upotrebom slabijeg ili

³ DRVENI UGLJEN: Käthe Kollwitz, Cuddling lovers, 1909./1910., drveni ugljen – Käthe Kollwitz Museum Köln, na mrežnoj stranici: <https://www.kollwitz.de/information-in-english> (25.7.2024.)

jačeg pritiska mogu gradirati linije od svjetlije do tamnije. Kemijske se olovke proizvode u različitim bojama (crna, plava, crvena, zelena), ali se za crtanje preporučuje crna (Jakubin, 1999).

4.5.5. Flomaster

Flomaster je mokra crtačka tehnika, a proizvodi se u svim bojama i nijansama. Iako su boje intenzivne, zbog svoje transparentnosti na bijeloj podlozi djeluju vrlo vedro i prozračno. Njima možemo izraziti linearnost i plošnost. Nastale crte jednake su debljine i intenziteta, zbog čega je potrebno koristiti flomastere različitih debljina kako bismo dobili niz različitih debljina i tonskih vrijednosti. Tako se proizvode flomasteri od tankih filceva do filceva širine 1 cm ili više. Široki flomasteri pogodniji su za ispunjavanje ploha ili ispunjavanje većih plakata, natpisa. Flomasteri se često koriste u području dekorativnog (ukrasnog) oblikovanja zbog svoje jednostavnosti korištenja kolorističkih efekata. Flomasteri vrlo brzo izblijede pod utjecajem svjetla, zbog čega se preporučuje držanje crteža između dvaju istih papira u mapi.

Postoje dvije vrste flomastera: akvarel i „permanent”. „Normal” ili akvarel flomasteri topivi su u vodi i njima se može lavirati crtež uz pomoć kista i vode, dok su „permanent” flomasteri postojani i netopivi u vodi. Flomastere treba zatvoriti odmah nakon korištenja jer se vrlo brzo suše i isparavaju. Kao podloga preporučuje se glatki papir, ali moguća je upotreba drugih papira za crtanje (Jakubin, 1999). Danas se u vrtićima flomasteri masovno koriste upravo zbog svoje praktičnosti. Djeca lako upravljaju njima i ne mogu proliti boju jer nije potrebno umakati u tekućinu kao kod tuša. Prije nego što djeca počnu crtati neki motiv, potrebno je vježbati rukovanje sredstvom (Bodulić, 1982).

Slika 4. Wolf Ruck, SUN TEMPLE, 1970., flomaster⁴

4.5.6. Tuš-pero

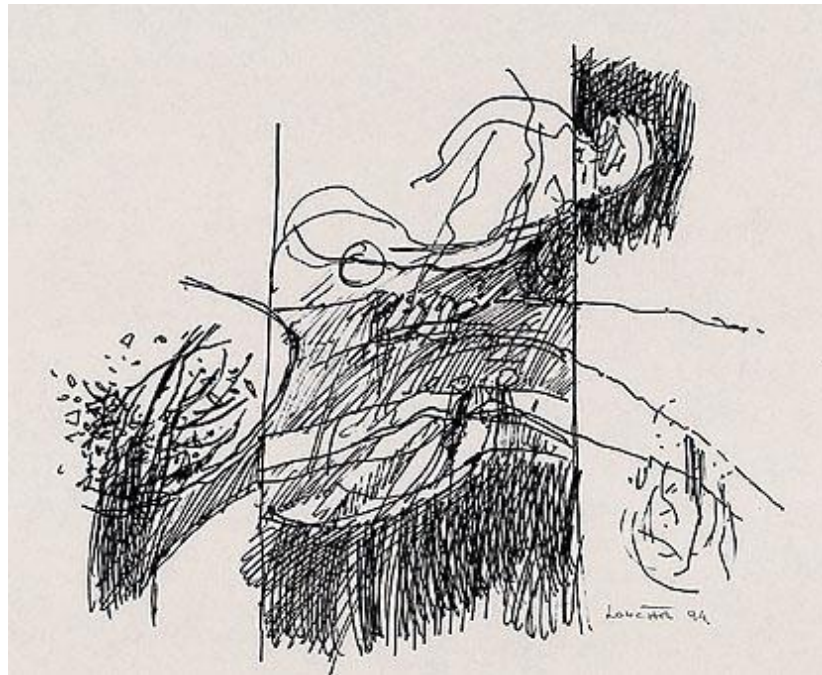
Pero je crtačka tehnika izvedena perom ptičjeg podrijetla ili metalnim perom. Crteži nastali perom ptičjeg podrijetla imaju drugačiji likovni karakter od crteža nastalih metalnim perom. Prilikom crtanja perom ptičjeg podrijetla koriste se pera iz krila guske, gavrana, purana ili labuda. Pero za crtanje treba imati oštar, čvrst i elastičan šiljak koji je osjetljiv na težinu i pritisak ruke. Ptičje pero prilikom crtanja ostavlja trag koji se ne može u potpunosti kontrolirati. Upravo zato nastaju slučajni efekti koji su karakteristični za tu tehniku. Danas se više upotrebljava metalno pero nego ptičje pero. Postoji više različitih metalnih pera koja imaju različiti karakter crteža. To su obična školska pera, redis-pera različite širine i kotir-pera. Trag nastao metalnim perom je oštar i jasan.

Osnovne izražajne mogućnosti pera su linija i točka, a njima se mogu izraziti strukture i teksture različitih materijala. Kao materijal u crtanju perom koriste se crni tuš, tinta, tuš u boji, orahovo močilo i sepija. Podlogu za crtanje čine finije vrste glatkog papira koje ne smiju upijati previše tekućine kojom se crta (Jakubin,

⁴ FLOMASTER: Wolf Ruck, SUN TEMPLE, 1970., flomaster – Wolf Ruck Art Gallery, na mrežnoj stranici: <https://wolfruck.com/ArtGallery/gallery/medium/feltpen/> (25.7.2024.)

1999). Najpogodnija crtačka pera su upravo ona s dugim i tankim vrhom jer ovisno o pritisku ruke ostavljaju ili tanji ili deblji trag (Sartori, 2004). Crtati i slikati može se s oba kraja pera, također možemo potaknuti i na pisanje perom.

Djeci trebamo ponuditi veći izbor različitih pera i boja tuša te crtanje prema vlastitoj ideji.

Slika 5. Tihomir Lončar, Crtež XX, 1994., tuš-pero na papiru⁵

4.5.7. Tuš drvce i tuš-trska

Tuš-drvce i tuš-trska su mokre tehnike čija je osnovna karakteristika krutost. Trskom ili drvцем dobivamo čiste, čvrste, snažnije i grublje poteze. Potezi nastali drvćem i trskom uglavnom su kratki i snažni zbog toga što ti materijali ne mogu dugo na sebi zadržati tekućinu kojom crtamo. Podloge kojima se koristimo su glatki ili manje hrapavi papiri koji ne upijaju tekućinu kojom se crta (Jakubin, 1999). Budući da ove dvije tehnike ne dopuštaju finu obradu detalja, potrebno je

⁵ TUŠ-PERO: Tihomir Lončar, Crtež XX, 1994., tuš pero na papiru – Tihomir Lončar, na mrežnoj stranici: <http://www.loncartihomir.hr/galerije/cртеzi-2/> (25.7.2024.)

unaprijed misliti na prikladnost motiva. Također, potrebno je izvesti vježbu rukovanja priborom i materijalom (Bodulić, 1982).

Slika 6. Vincent Van Gogh, Čempresi u zvjezdanoj noći, 1889., tuš-drvice 6

4.5.8. Tuš-kist

Kist je slikarski i crtački pribor koji daje jedinstven, prepoznatljiv i specifičan likovni izraz. Kistom se mogu izvlačiti tanke ili vrlo debele linije, a to ovisi o karakteru kista i pritisku ruke na kist i podlogu. Osnovne karakteristike crtanja kistom su kombiniranje različitih plošnih i linearnih vrijednosti (Jakubin, 1999). Prikladna je vježba za ovu tehniku izvlačenje različitih debljina namaza kistom. Pritom je potrebno koristiti podlogu za rad koja je bijela ili blago tonirana ili glatka ili hrapava (Bodulić, 1982).

⁶ TUŠ DRVCE: Vincent Van Gogh, Čempresi u zvjezdanoj noći, 1889., tuš-drvice – Likovna kultura, na mrežnoj stranici: <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/drvce.htm> (25.7.2024.)

Slika 7. Tihomir Lončar, Nasmiješeni slikar, 1996., tuš-kist na papiru⁷

4.5.9. Lavirani tuš

Laviranje je postupak kojim se crtežu daje jači privid reljefnosti sjenčanjem uz pomoć razrijeđenog tuša ili akvarelskih i drugih boja (Perasović, 1994). Dakle, lavirani tuš je mokra tehnika koja upotrebljava tuš ili boju razrijeđenu vodom koja se na podlogu nanosi akvarel-kistom. Tako ostvarujemo privid plastičnosti oblika ili tonske vrijednosti crteža. Lavirani crtež ima karakterističnu akvarelsku prozračnost i svježinu. Takav crtež može nastati radom na mokroj podlozi ili radom na suhoj podlozi. Radom na mokroj podlozi postizemo posebne vizualne

⁷ TUŠ-KIST: Tihomir Lončar, Nasmiješeni slikar, 1996., tuš-kist na papiru – Tihomir Lončar, na mrežnoj stranici: <http://www.loncartihomir.hr/galerije/cртеzi-2/> (25.7.2024.)

efekte slikarske i crtačke vrijednosti (Jakubin, 1999). U ovoj tehnici mogu se razrjeđivati tinta, tuš ili boje. Podloge su većinom bijele glatke i blago hrapave površine papira. Dobra vježba za upoznavanje bila bi ispunjavanje površina konturama prethodno nacrtanim perom ili vježba laviranja (razrjeđivanja) svijetlih tonova (Bodulić, 1982). Ova tehnika primjerenija je djeci predškolske dobi nego mlađoj djeci. Potrebno je odabrati motive koji imaju razigrane strukture i koji sadrže detalje kao, primjerice, košara. Takav crtež može nastati radom na mokroj podlozi ili radom na suhoj podlozi. Radom na mokroj podlozi postizemo posebne vizualne efekte slikarske i crtačke vrijednosti (Jakubin, 1999). U ovoj tehnici mogu se razrjeđivati tinta, tuš ili boje. Podloge su većinom bijele glatke i blago hrapave površine papira. Dobra vježba za upoznavanje bila bi ispunjavanje površina konturama prethodno nacrtanim perom ili vježba laviranja (razrjeđivanja) svijetlih tonova (Bodulić, 1982). Ova tehnika primjerenija je djeci predškolske dobi nego mlađoj djeci. Potrebno je odabrati motive koji imaju razigrane strukture i koji sadrže detalje kao, primjerice, košara.

Slika 8. Zlatko Isaković Lula, „U prolazu”, lavirani tuš⁸

⁸ LAVIRANI TUŠ: Zlatko Isaković Lula, „U prolazu”, lavirani tuš – Zagrebački likovni umjetnici, na mrežnoj stranici: https://likumzg.wordpress.com/2017/11/02/skupna-izlozba-clanova-hdlu-zagreb-ulicna-prica-u-izlozbenom-prostoru-kristofor-stankovic/zlatko-isakovic-lula-u-prolazu__lavirani-tus-35-x-33-cm-m/ (25.7.2024.)

Tekuća boja vrlo je atraktivan materijal za dijete u razrednoj nastavi. Većina se djece tek u vrtiću prvi put susreće s tekućim bojama, dok u razrednoj nastavi razvijaju odnos s njima, a zatim se žele upoznati s njima, ne kistom ili nekim drugim svojstvom, već vlastitim rukama. Stoga im treba dopustiti da umoče prst ili cijelu šaku u boju te da je rašire na ruci i tako prenesu na površinu (Maravić, 2014).

4.6. Poboljšanje dijaloga s umjetničkim djelom

Tijekom aktivnog promatranja i doživljavanja umjetničkog djela u učionici se uspostavlja višestruka komunikacija. Učenici u likovnom obrazovanju razgovaraju s odgojiteljem, ali i jedni s drugima.

Barron (1988) navodi da je važno da djeca komuniciraju i s drugim učenicima pri komuniciranju sa slikom. Ako je dijete uključeno u proces reagiranja i promatranja umjetničkog djela s drugom djecom, mogućnosti razmjene misli, uvida i osjećaja mogu dovesti do boljeg razumijevanja umjetnika i njegova djela.

Tako se uspostavlja komunikacija s umjetničkim djelom. Pitanja i odgovori su vrlo različiti i zahtijevaju posebnu pripremu odgojitelja. Stoga se sastavljaju didaktički dobro osmišljena pitanja i zadatci. Dobro promišljeno pitanje uspješno pridonosi razvoju dječjeg mišljenja.

Potrebno je kombinirati različite vrste pitanja s različitim aktivnostima djece s kojima mogu optimalno poznavati umjetnička djela: kroz osjetila (promatrati, dodirivati, slušati, mirisati, pokušavati), kroz kreativne aktivnosti (modeliranje, oblikovanje, kiparstvo), kroz misaone aktivnosti, razmišljanje (mentalno testiranje, izgradnja spoznaje), kroz lingvističku nastavu (prezentacija, pripovijedanje, igra riječi, tečnost), kroz podučavanje i suradnju (na primjer, igra uloga), kroz scensku igru (tehnika simulacije životne prakse, tehnika kviza, dramatizacija, uloge u igrama, improvizacije i varijacije, klišeji dječjih igara), kroz posebna iskustva itd. (Huzjak, 2006).

Važno je uspostaviti dobar dijalog i raspravu s učenicima. Učenik uči kako razgovarati o umjetničkom djelu koje promatra, ali uči i promišljeno govoriti o umjetničkom izrazu i svom radu.

Neki su autori predložili niz pitanja i načina za poboljšanje dijaloga s djecom o umjetnosti i umjetničkim djelima. Prema Terryju Barrettu, jedan je od vrlo važnih ciljeva podučavanja likovne kulture razvijanje dječjih vještina u vođenju dijaloga o umjetnosti i umjetničkim djelima. Posebno je vrijedno naučiti kako promišljeno razgovarati o umjetnosti, možda i dragocjenije od učenja stvaranja umjetnosti. Barrett smatra da umjetnička djela ne govore sama za sebe i da nemaju jedno određeno značenje, već više njih. Iako se na prvi pogled čini da sam opis može biti dosadan starijoj djeci, prema njihovu mišljenju nezanimljiv, Barrett vjeruje da je opisni dijalog vrlo učinkovit način da se sazna što je netko vidio ili čuo te da se netko prisjeti onoga što je doživio u prošlosti na nekom drugom mjestu poput plesa, predstave ili koncerta. Ako je opis brz i živahan i ako je uključeno mnogo ljudi, to je ugodno.

Opis je kritika i umjetnicima ne bi trebalo dopustiti da previše ograničavaju promatrača u njegovu tumačenju značenja djela i umjetnikove namjere stvaranja tog djela. Umjetnik nije izrazio ono što je namjeravao. Huzjak (2006) navodi da mnogi umjetnici ne otkrivaju svoju namjeru jezikom, već samim umjetničkim djelom. Neki umjetnici odbijaju razgovarati o svojoj namjeri prepuštajući interpretaciju promatračima, dok drugi umjetnici rade bez svjesne namjere.

Najvažnije je s obrazovne točke gledišta da oslanjanje na umjetnika koji će izraditi i objasniti djelo skida svaku odgovornost s interpretacije promatrača i prenosi je na stvaraoca. Oslanjanje na namjeru kao osnovu za tumačenje stvorit će pasivne, a ne aktivne promatrače. Kada promatraju i razgovaraju o umjetničkom djelu, djeca mogu razviti kritičko mišljenje i njegovo prenošenje.

Predlaže se da započinjanje razgovora o umjetničkom djelu bude jednako jednostavno kao i odabir djela o kojem će se raspravljati. Zapravo, umjetnička djela nisu prvenstveno namijenjena djeci i zato ih je važno upoznati sa slojevima umjetničkog djela kako bi se razvio vizualno-umjetnički dijalog. Potrebno je pomoći učenicima u dijalogu i omogućiti im da samostalno istražuju i dođu do rješenja i zaključaka. Stoga bi odgojitelj trebao biti konstruktivistički orijentiran, što podrazumijeva promjenu uloge prijenosnika znanja. Mora znati steći povjerenje učenika postavljanjem iskrenih pitanja, pažljivo slušati odgovore, imati strpljenja s onima koji odgovaraju i voditi odgovarajući tempo rasprave, poticati one koji se boje i stvoriti ozračje uzajamnog poštovanja za sve uključene u raspravi. Također, treba omogućiti djeci da usmjere tijek dijaloga svojim

odgovorima i reakcijama, uz uzimanje dovoljno vremena za razmišljanje, što zahtijeva zadatke koji moraju biti dobro didaktički osmišljeni i korištenje sljedeće kognitivne terminologije: klasificirati, analizirati, provjeriti ili predvidjeti i stvoriti. (Balić i suradnici, 2018).

Odgojitelj je tu da potakne vrlo sažet i jasan razgovor poput ovoga: „Volio bih vidjeti kako možemo razmišljati i razgovarati o ovom umjetničkom djelu” (Balić i suradnici, 2018).

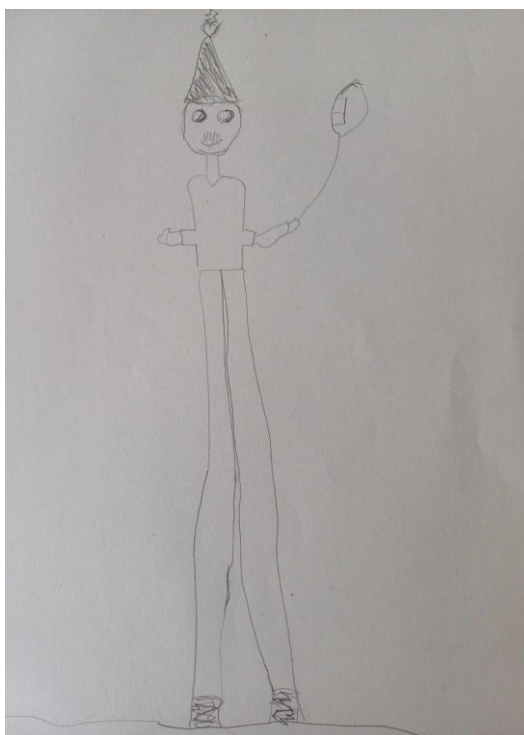
5. PROVEDENE LIKOVNE AKTIVNOSTI

5.1. Prva likovna aktivnost – motiv Ivana Meštrovića

Prva aktivnost odvijala se u predškolskoj skupini u kojoj su sudjelovala djeca od pet do šest godina. Motiv za crtačku tehniku olovku bio je Ivan Meštrović. Prvo slijedi kratko upoznavanje kako bi se djeca što više opustila. Zatim kreće pričanje priče. Djeci pričam zanimljivu priču o Meštrovićevo životu i njegovim djelima. Priča je prilagođena njihovoj dobi. Uz pričanje, djeci pokazujem i fotografije. Djeci je priča bila zanimljiva te ih je zainteresirala. Nakon priče slijede razgovor i pitanja: Tko je kipar?, Što on radi?, Sviđa li vam se ova skulptura? i slično. Gotovo su se sva djeca uključila u razgovor. Na pitanje: Tko je kipar? odgovor je bio: striček koji dela kipe. Nakon razgovora spajamo stvari koje bi mogle pripadati određenom kipu, npr. indijansku perjanicu spajamo s kipom Indijanci u Chicagu. Prije crtanja pogledali smo kratki video o Meštrovićevoj izložbi. Djeca su rekla da bi to voljela ići pogledati. Za kraj smo pokušali olovkom nacrtati Ivana Meštrovića. Djeci sam na stol stavila fotografije Ivana Meštrovića te olovke i

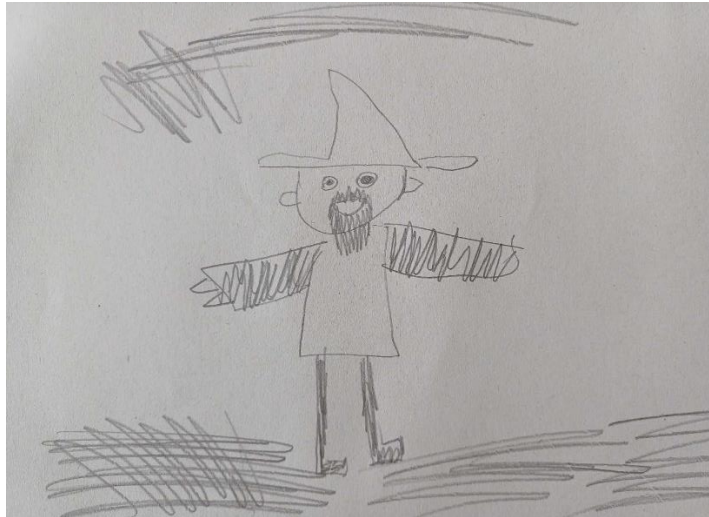
papire. Djeca su gledala fotografiju i crtala, obraćala su pozornost na detalje te dodavala neke svoje detalje.

Na slici 9 se nalazi crtež djevojčice Eveline (5 godina). Crtež prikazuje portret Ivana Meštrovića. Neke su linije tamnije, a neke svjetlije zbog pritiska ruke. Uočljivo je da je djevojčica nacrtala crtež sa svojeg stajališta jer je ovom portretu nacrtala noge koje nisu bile na priloženoj fotografiji umjetnika. Također, naročito po nogama, može se vidjeti da još uvijek ne razumije proporciju jer su noge jako dugačke.

Slika 9 Crtež Ivana Meštrovića djevojčice Evelin (5 godina)

Na slici 10 je prikazan crtež dječaka Marka (5 godina). Dječak je portretu dodao ruke i noge te je također dodao okolinu. Koristio je obrisne i teksturne linije. Linije su na nekim dijelovima tamnije zbog pritiska ruke. Dječaka je Ivan Meštrović podsjećao na Djeda Mraza zbog svoje brade.

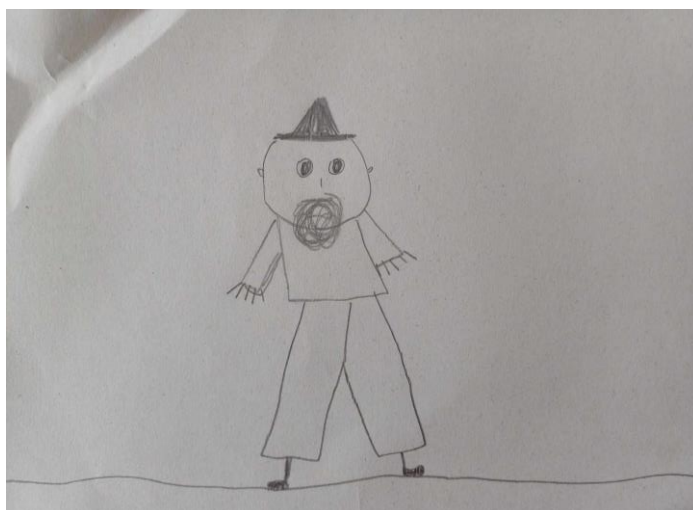
Slika 10 Crtež Ivana Meštrovića dječaka Marka (5 godina)

Na slici 11 je prikazan crtež djevojčice Vide (6 godina). Ovaj crtež najviše liči prikazanoj fotografiji Ivana Meštrovića. Ova djevojčica jedina je u cijeloj skupini koja nije dodavala noge. Djevojčica je pozorno gledala fotografiju te pokušavala nacrtati što sličnije.

Slika 11 Crtež Ivana Meštrovića djevojčice Vide (6 godina)

Na slici 12 prikazan je crtež djevojčice Anastazije (6 godina). Na ovom crtežu možemo zamijetiti kako noge nisu nacrtane ravno, već idu u stranu te su odvojene. Također možemo primijetiti kako, iako svaka ruka ima pet prstiju, oni su nacrtani crticama.

Slika 12 Crtež Ivana Meštrovića djevojčice Anastazije (6 godina)

Na slici 13 prikazan je crtež djevojčice Rite (5 godina). Tijekom crtanja djevojčica govori da je Ivan Meštrović podsjeća na njezina djeda te da njezin djed isto voli nositi šešire. Vidljiva je asimetričnost. Možemo zamijetiti da je djevojčica nacrtala velike ruke s četirima prstima.

Slika 13 Crtež Ivana Meštrovića djevojčice Rite (5 godina)

Opisana aktivnost prošla je jako dobro jer su djeca jako zainteresirano i aktivno sudjelovala u njoj. Također, smatram da je motiv, odnosno tema *Ivan Meštrović* bila dobro odabrana, najviše zato što im je to bilo potpuno novo i nitko nije znao tko je on i što radi pa im je samim tim bilo zanimljivo slušati o njemu. Zamijetila sam da je većina djece nacrtala i noge, iako one nisu bile prikazane na fotografiji.

S obzirom na to da im je već dosta poznata crtačka tehnika olovka, nisu imali poteškoća prilikom crtanja. Na crtežima se mogu zamijetiti svjetliji i tamniji tonovi olovke, kao i obrisne i teksturne linije. U ovu aktivnost dodala bih još i crtanje kipova, no nekom drugom tehnikom, npr. ugljenom.

5.2. Druga likovna aktivnost – motiv životinja

Drugu aktivnost provela sam s djecom od tri do četiri godine. Crtačka tehnika bili su flomasteri, a motiv životinje. Prije same aktivnosti predstavila sam se djeci te se upoznala s njima. Na početku smo razgovarali o tome koje su im životinje najdraže, koje imaju kod kuće, koje su male, a koje velike i slično. Djeca su bila jako zainteresirana za ovu temu i htjela su podijeliti svoje odgovore, zbog čega je početni razgovor duže trajao. Nakon što su svi odgovorili na postavljena pitanja, pripremila sam im fotografije različitih životinja. Pokazivala sam im jednu po jednu fotografiju, zatim smo imenovali životinje na fotografijama, a nakon toga smo se pokušali glasati i kretati kao one. Zatim smo sjeli za stol. Na jednom stolu bio je memory sa životinjama, na drugome spajanje sličica što nam koja životinja daje (krava – mlijeko, pčela – med i slično), a na trećem stolu bile su stavljene četiri maske (zec, medvjed, panda i lisica) s kojima su djeca mogla glumiti da su te životinje, oponašati ih i slično. Nakon nekog vremena djeca su dobila papire i flomastere različitih boja i veličina te su mogla nacrtati životinju po želji. Većina djece nacrtala je mačku, psa i ribu, no bilo je i nekoliko, s moje strane, neočekivanih životinja, npr. žirafa, slon i nosorog.

Crtež djevojčice Naomi (4 godine) na slici 14 prikazuje životinju po izboru, a to je žirafa. Djevojčica prvo tamnijom bojom radi obrisne crte te zatim boja unutar njih. Također, stvara i teksturne crte/točke kako bi prikazala uzorak žirafe. Tijekom crtanja govori da želi biti velika kao žirafa. Pazila je da ne prelazi preko crta. Nije imala poteškoća te je brzo nacrtala. Crtež zauzima većinski dio papira i nalazi se u sredini.

Slika 14 Crtež žirafe djevojčice Naomi (4 godina)

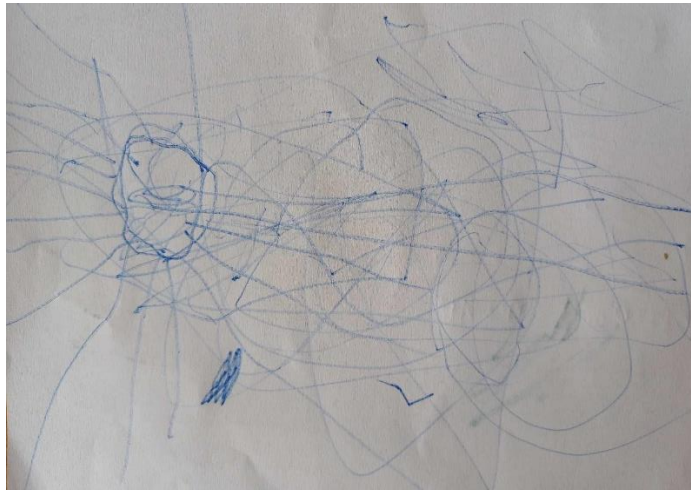
Na slici 15 je prikazan crtež djevojčice Elene (4 godine). Djevojčica je flomasterima nacrtala psa. Koristila je različite boje te tanke i debele linije. Iako nije obojala psa (osim ušiju i usta), koristila je različite teksturne linije. Govorila je da nema kod kuće psa, ali ga jako želi i nazvala bi ga „Sjajko“.

Slika 15 Crtež psa djevojčice Elene (4 godina)

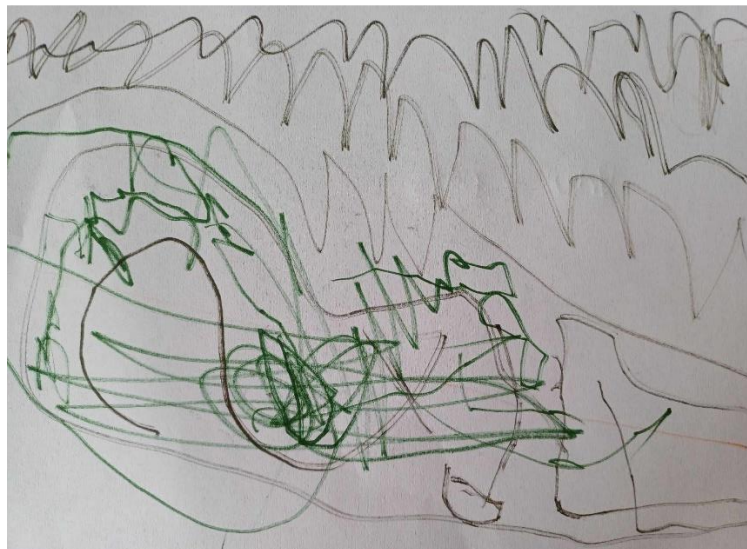
Na slici 16 je prikazan crtež dječaka Viktora (3 godine). Dječak je plavim flomasterom nacrtao hobotnicu. Linije su duge, no većinski jako svijetle zbog

slabog pritiska ruke. Nije koristio nikakva pomagala, već je sve crtao iz glave (fotografija hobotnice uopće nije bila prikazana ni spomenuta).

Slika 16 Crtež hobotnice dječaka Viktora (3 godina)

Na slici 17 prikazan je crtež dječaka Karla (3 godina). Ovaj je dječak tek navršio tri godine te je na zanimljiv način nacrtao slona. Koristio je sivi i zeleni flomaster. Vidljivo je kada je jače tiskao rukom, a kada slabije. Iako nije u potpunosti znao objasniti svoj crtež, objasnio je ono glavno, a to je da se na lijevoj strani crteža nalazi slonova surla.

Slika 17 Crtež slona dječaka Karla (3 godina)

Na slici 18 prikazan je crtež djevojčice Lucije (4 godine). Ova djevojčica uzela je svog medvjedića kojeg je donijela od kuće, stavila ga ispred sebe te ga krenula crtati. Prvo je nacrtala sve obrisne linije i zatim je krenula bojati. Crtež zauzima većinu papira i nalazi se u sredini.

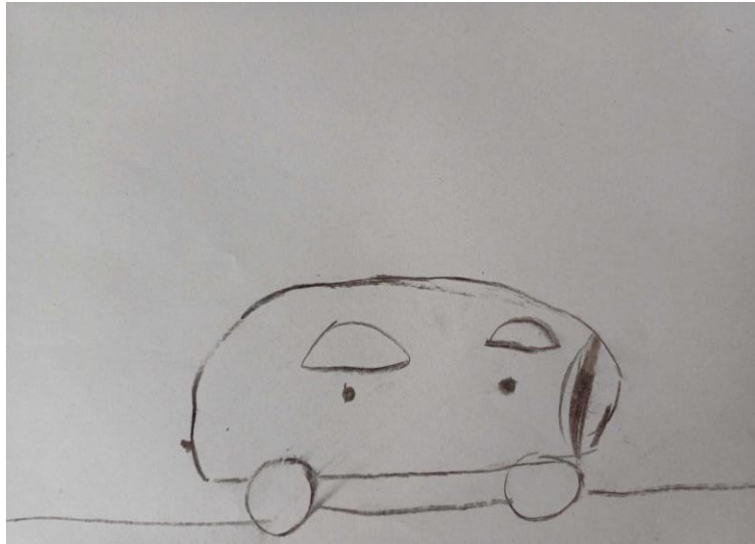
Slika 18 Crtež medvjedića djevojčice Lucije (4 godina)

Djeca su pokazala veliki interes za aktivnost. S obzirom na to da je riječ o mlađoj skupini djece, životinje su im poznata i zanimljiva tema. Zamijetila sam da je većina njih prelazila preko crte i da nisu obraćali pozornost na to. Neka su djeca još uvijek u fazi šaranja, no većina nije. Primijetila sam i da nekoliko djece ne zna držati flomaster te da ga samo čvrsto stiska na papir. Koristili su se i tanji i deblji flomasteri, no prevladavaju deblje crte. Crteži su raznovrsni, neki su nacrtali samo obrisne crte, bez da su bojali unutar njih, dok su drugi, osim što su pobojali unutra, stavili i teksturne crte. Pobojšala bih aktivnost tako što bih donijela više fotografija neuobičajenih životinja jer su ih jako zainteresirale životinje koje sam im pokazala, a nisu ih znali (npr. noj).

5.3. Treća likovna aktivnost – motiv prijevozna sredstva

Treću aktivnosti provodim s djecom od četiri do pet godina. Crtačka je tehnika ugljen, a motiv su prijevozna sredstva. Na početku se naravno upoznajem s djecom te započinjem razgovor. Djeca mi pričaju kakvim automobilima dolaze u vrtić, kakve bicikle imaju, a neki znaju čak i rolati. Nekoliko njih vozilo se brodom pa su ispričali svoje iskustvo. Zatim smo otišli do zida na koji sam prethodno stavila plakat na kojemu su bili cesta, more i nebo te čičak trake. Svakom djetetu dala sam auto, brod ili avion koje su trebali staviti na određeno mjesto. Taj se poticaj djeci jako svidio te su stalno htjeli iznova stavljati. Zatim smo igrali igru „Semafor”. Ja sam bila semafor, a djeca autići. Napravili smo mjesta te su se djeca slobodno kretala po prostoriji. Kad bih ja prikazala crveni znak, morali bi stati, na žuti znak morali bi polako hodati, a na zeleni trčati. Nakon te igre posložili smo sve na mjesto i sjeli za stol. Stavila sam im na stol deblji i tanji (naoštreni) ugljen i papire. Mogli su nacrtati bilo koje prijevozno sredstvo koje smo danas spomenuli. Nacrtali su svega po malo.

Na slici 19 prikazan je crtež dječaka Samuela (4 i pol godine) prikazuje automobil. Dječak je ugljen držao kao olovku, zbog čega nije imao poteškoća u crtanju. Koristio je obrisne crte. Na crtežu su prikazani cesta, kotači, prozori i vrata (kvake od vrata) te je označen prednji dio auta na kojemu se nalazi i auspuh. Tijekom crtanja govori o markama auta koje zna, o autu koji vozi njegov djed te o tome da će on kada bude velik voziti Toyotu kao i njegov djed. Crtež se, iako ne prekriva cijeli papir, nalazi na sredini te je baš prikazano kako se auto vozi po cesti (ne iznad nje).

Slika 19 Crtež automobila dječaka Samuela (4 i pol godina)

Crtež 20 dječaka Borne (5 godina) prikazuje bager. Dječak je vrlo spretno baratao ugljenom. Tijekom crtanja cijelo vrijeme govori o bagerima te o njegovom ocu koji radi s bagerom. Također, govori kako mu je tata dozvolio da sjedne u bager. Izrazito je sretan kad priča o tome. Ovaj se dječak jedini dosjetio i nacrtao bager. Prvo je nacrtao samo obrisne linije, no ipak se odlučio obojati kotače i donji dio bagera ugljenom.

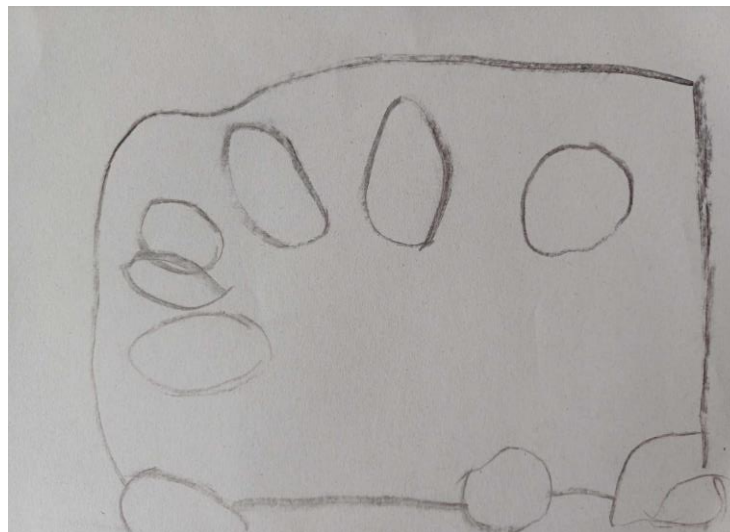
Slika 20 Crtež bagera dječaka Borne (5 godina)

Na slici 21 je prikazan crtež dječaka Teodora (4 godine). Linije su deblje. Dječak je bez poteškoća i bez pomagala nacrtao bicikl. Nacrtao je kotače, sjedalo, volan i pedale. Tijekom crtanja govori o svojem velikom biciklu koji izgleda baš kao ovaj koji crta. Za bojanje sjedala koristio se debljom stranom ugljena.

Slika 21 Crtež bicikla dječaka Teodora (4 godina)

Djevojčica Melita (4 godine) nacrtala je autobus. Koristila se obrisnim linijama. Nije imala poteškoća prilikom crtanja, no nije joj se svidjela tehnika ugljen. Crtež zauzima gotovo cijeli papir. Odabrala je nacrtati baš autobus jer je njim išla s mamom na more. Crtež je brzo nacrtala i nije htjela više crtati ugljenom, već nekom drugom tehnikom.

Slika 22 Crtež autobus djevojčice Melite (4 godina)

Dječak Vito (5 godina) nacrtao je motor. Prikazao je motor kakav vozi njegov tata i koji će on voziti kad bude dovoljno velik. Dječak uopće nije koristio obrisne linije. Kada je nacrtao, objašnjavao mi je da je nacrtao kotače, sjedalo i volan. Također, govorio je da mu mama ne dopušta da vozi motor, ali da će ga on, usprkos tome što mama kaže, voziti kada bude velik.

Slika 23 Crtež motora dječaka Vite (5 godina)

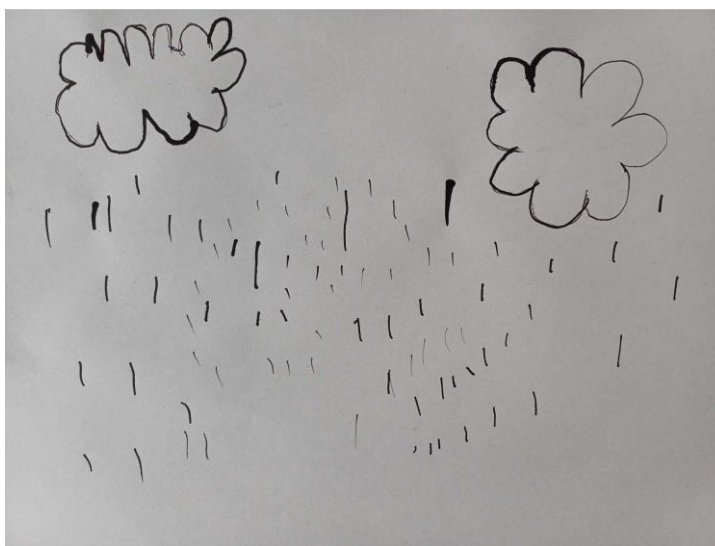
Smatram da su se djeca tijekom ove aktivnosti zabavila, ali i upoznala s jednom novom tehnikom. Iznenadilo me što djeca uopće nisu bila upoznata s ugljenom. No, iako nisu bila upoznata s ugljenom, crtala su bez poteškoća s njim. Brzo su shvatila kako dobiti tamnije i deblje crte, a kako svjetlije i tanje. Iako im je bilo zanimljivo koristiti se ugljenom, većini se nije svidio jer je bio „neuredan”.

5.4. Četvrta likovna aktivnost – motiv vremenske prilike

Ovu aktivnost provodim s djecom u dobi od pet godina. Crtačka tehnika koju provodim je tuš-drvice. Motiv za ovu tehniku su vremenske prilike. Na početku se upoznajem s djecom i počinjemo s uvodnim razgovorom. Razgovaramo o godišnjim dobima, o tome kad je toplo, a kad hladno, što više vole, što oblačimo ljeti, a što zimi itd. Djeca su uključena u razgovor i govore da najviše vole ljetu jer se idu kupati na more. Nakon razgovora djeci puštam različite zvukove (kišu, vjetar, grmljavinu, vesele zvukove koji asociraju na toplije vrijeme). Djeca

pozorno slušaju kako bi otkrila o čemu se radi. Na stolu sam im pripremila kutijice koje su predstavljale četiri godišnja doba te izrezane fotografije odjeće koju su morali svrstati na određeno mjesto (kapa, rukavice – zima, kratka majica, suknja – ljeto itd.). Sljedeći je bio tanjur na kojem su bili prikazani vjetar, kiša, snijeg i sunce i koji je imao strelicu za vrtjeti. Jedno dijete okrenulo bi strelicu i ovisno o tome što bi strelica pokazala, djeca bi se trebala tako ponašati (ako dođe na vjetar, pušemo, ako dođe na zimu, pretvaramo se kako nam je hladnu, ako dođe na kišu, otvaramo kišobran, a ako dođe na sunce, skakujemo). Nakon toga sjeli smo za stol i dala sam im tuš-drvce te im objasnila kako se koristi. Mogli su nacrtati bilo koje vrijeme, no većina se odlučila za kišu jer je taj dan padala. Bilo im je zanimljivo, ali i malo teško jer se još nisu susretali s tušem. Trebalo im je vremena da shvate da za deblje i tamne linije moraju češće umakati drvce.

Crtež djevojčice Elle (5 godina) na slici 24 prikazuje padanje kiše. Crte su kratke, tanje i deblje. Ova je djevojčica stalno gledala kroz prozor te tako crtala kišu. Rekla je da voli kišu jer onda može nositi svoje čizmice za kišu i svoju kabanicu. Prvo je oblake nacrtala tanko, a onda ih je podebljavala.

Slika 24 Crtež kiše djevojčice Elle (5 godina)

Crtež djevojčice Lune (5 godina) na slici 25 prikazuje proljeće. Djevojčica je na svom crtežu nacrtala oblake i cvijeće. Možemo zamijetiti da je jedan oblak obojan te su iz njega povučene dvije crte. Kada sam ju pitala o tome, rekla je

kako to predstavlja kišu jer nekad i u proljeće pada kiša, no ne stalno. Na crtežu se nalaze deblje i tanje linije.

Slika 25 Crtež proljeća djevojčice Lune (5 godina)

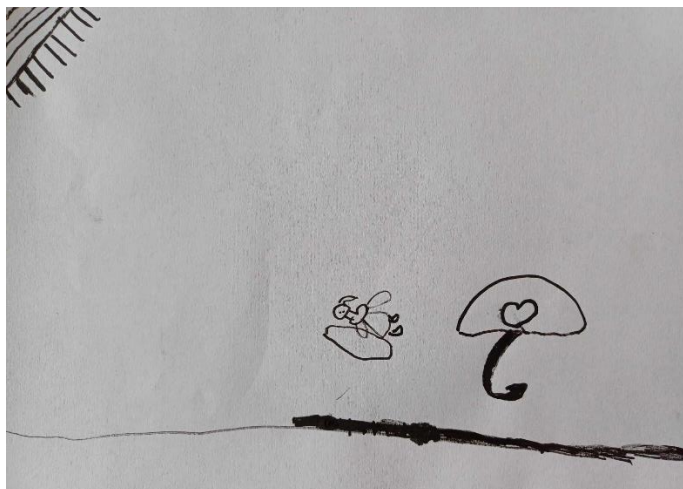
Crtež sa slike 26 nacrtao je dječak Aleksandar (5 godina). Dječak je na zanimljiv način prikazao zimu, odnosno snijeg. Ovaj dječak je autističan i ne govori, no kad sam ga pitala o njegovu crtežu, pokazao mi je na sličicu zime. Vrlo je rado sudjelovao u aktivnosti, iako ne dugo. Na crtežu možemo vidjeti razne linije, različitih debljina.

Slika 26 Crtež snijega dječaka Aleksandra (5 godina)

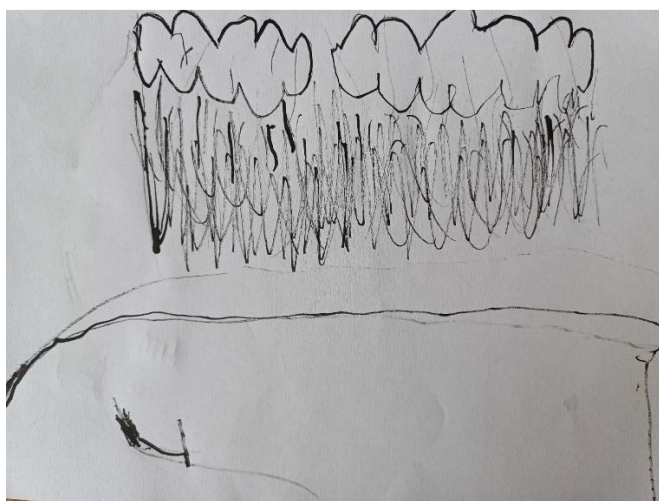
Djevojčica Lena (5 godina) na ovom crtežu na slici 27, prikazala je sunčano vrijeme, odnosno ljeto. U kutu možemo vidjeti sunce, a debela linija predstavlja

more. Djevojčica je još nacrtala suncobran i sebe na ležaljci. Linije su kratke, duge, debele i tanke. Djevojčica je bez poteškoća crtala tušem.

Slika 27 Crtež ljeta djevojčice Lene (5 godina)

Crtež djevojčice Mie (5 godina) sa slike 28 prikazuje kišu. Za razliku od druge djece, koja su kišu crtala točkanjem ili povlačenjem crtica, ova je djevojčica prikazuje na drugačiji način. Jednom umoči drvce u tuš i šara dugim linijama. Djevojčica govori kako ne voli kišu jer je onda hladno i ne može se vani igrati.

Slika 28 Crtež kiše djevojčice Mije (5 godina)

Djeca su zainteresirano sudjelovala u cijeloj aktivnosti. Opet me iznenadilo što se još nisu susreli s tehnikom tuša. Zamijetila sam da kod oblaka neka djeca prvo nacrtaju tanku crtu, a onda je ponavljaju s češćim umakanjem drvca kako

bi bila deblja. Također, zamijetila sam da su neka djeca crtala kišu kao točkice, a neka kao crtice.

5.4. Peta likovna aktivnost – motiv cvijeće

Petu aktivnost provodim s najstarijom djecom, odnosno s djecom u dobi od 6 godina. Crtačka tehnika je kreda, a motiv cvijeće. Nakon upoznavanja krećemo s uvodnim razgovorom. Razgovor se temelji na pitanjima o cvijeću koje im se najviše sviđa, o dijelovima cvijeta, o tome jesu li ikad sadili cvijeće, o tome što je cvijeću potrebno itd. Djeca su se rasporedila po stolovima, a na svakom su stolu bili različiti poticaji. Na jednom stolu nalazili su se dijelovi cvijeća (na rolama toaletnog papira, s kolažom napravljeni dijelovi) koje je trebalo pravilnim redoslijedom posložiti na stalak (korijen, stabljika, list, cvijet). Na drugom stolu nalazila se kutija s čašama, a na čašama su bile brojke. Cvijeće je imalo jednu, dvije, tri itd. latice koje je trebalo staviti u odgovarajuću čašu. Na trećem stolu nalazile su se male čašice, cvijeće (pojedinačno) te kartice koje su se izvlačile, a na njima su bili buketi koje je trebalo složiti kako je prikazano. Djeca su pokazala jako veliki interes, izmjenjivala su se, ali su se i dugo zadržavala. Nakon nekog vremena djeci sam podijelila crne papire i krede. Mogli su nacrtati bilo kakav cvijet koji su vidjeli ili izmisliti neki novi cvijet.

Crtež djevojčice Jasmine (6 godina) na slici 29 prikazuje cvijet. Djevojčica je crtež nazvala „cvijet za moju mamu”. Na crtežu možemo primijetiti da cvijet ima stabljiku, listove i cvijet. Ova je djevojčica jedina iskoristila dvije boje za crtanje latica. Htjela je probati razmazati kredu, no to joj se nije svidjelo pa je samo nastavila s crtanjem. Bila je jako ponosna na svoj rad i htjela je još crtati kredom.

Slika 29 Crtež cvijeta djevojčice Jasmine (6 godina)

Crtež djevojčice Eme (6 godina) na slici 30 prikazuje također cvijet. Ova je djevojčica prvo jedno vrijeme samo čekala i gledala kako njezina prijateljica crta (slika prije), zatim je počela kopirati svoju prijateljicu. Kad sam to zamijetila, rekla sam joj „Jasmina, vidim da si nacrtala sličan crtež kao i tvoja prijateljica. Jako mi je lijepo vidjeti kako zajedno radite, ali znaš, svatko od vas ima svoj poseban način na koji vidi cvijet. Baš bih voljela vidjeti kakav poseban cvijet ti možeš nacrtati. Možda možeš dodati neku svoju omiljenu boju ili oblik? Ja sam sigurna da ti to možeš i znaš“. Ovim pristupom djevojčica je dobila pohvalu za rad i suradnju, ali i nježni poticaj na samostalno razmišljanje i kreativno izražavanje, bez osjećaja da je napravila nešto pogrešno (da do kopiranja ne bi došlo ili da bude u što manjoj mjeri, likovne zadatke bih radila sa manjim brojem djece, na više stolova). Nakon toga, odlučila je nacrtati bakin najdraži cvijet. Na crtežu možemo vidjeti obrisne linije koje su drugačije boje od onih kojima je bojala. Također, možemo vidjeti teksturne linije na sredini cvijeta.

Slika 30 Crtež cvijeta djevojčice Eme (6 godina)

Djevojčica Josipa (6 godina) nacrtala je neobičan cvijet, a koji je prikazan na slici 31. Koristila je sve krede, odnosno sve boje koje smo imali. Djevojčica se odlučila za crtež cvijeta kojeg još nije vidjela. Zamijetila sam da je ova djevojčica jedina koja je nacrtala debelu stabljiku.

Slika 31 Crtež cvijeta djevojčice Josipe (6 godina)

Cvijet sa slike 32 nacrtao je dječak Lovro (6 godina). Tijekom crtanja govorio mi je da njegova mama jako voli cvijeće te da joj je nacrtao ovaj plavi cvijet jer je to njegova najdraža boja. Iako većina dječaka nije bila pretežito zainteresirana za crtanje cvijeća, ovaj se dječak jako trudio i dosta je vremena posvetio ovom crtežu.

Slika 32 Crtež cvijeta dječaka Lovre (6 godina)

Na slici 33 je prikazan crtež djevojčice Ane (6 godina). Djevojčica je žutom bojom nacrtala maslačak. Nacrtala je dugu stabljiku te tek na vrhu papira cvijet. Govorila mi je da, kada se šeće s mamom i tatom, uvijek ubere maslačke te joj mama složi krunu od njih.

Slika 33 Crtež maslačka djevojčice Ane (6 godina)

Sama aktivnost prema mojem mišljenju prošla je odlično. Djeca su bila izrazito aktivna i uključena u sve što smo radili. Većina ih je obojila cvijet, no bilo je onih koji su napravili samo obrisne linije. Više djevojčica gledalo je kako njihova prijateljica do njih crta, što je bilo i očekivano. Većina djece je samo crtala s kredom, dok su neka djeca i razmazivala prstima. Dosta je djece crtalo cvijet šablonski. Svidjelo im se raditi s kredom jer je to tehnika kojom se ne koriste često. Svoju aktivnost poboljšala bih tako da bih djeci dala kombiniranu tehniku.

6. ZAKLJUČAK

Crtanje je prirodan proces svakom djetetu. Od djetinjstva djeca počinju eksperimentirati s alatima za crtanje i crtanjem oznaka na papiru, a kako rastu, te oznake počinju dobivati značenje.

Crtanje u konačnici postaje način na koji dijete izražava svoje razumijevanje svijeta i svega što mu je važno. Tijekom ranih godina važno je usredotočiti se na proces kreativnog crtanja, a ne na proizvod.

Kako rastu i sazrijevaju, tako će njihovi crteži postajati detaljniji i odražavati će svijet oko njih. Iako je korištenje bojanki u malim dozama ugodno i još uvijek ima određenu vrijednost, najbolje je ograničiti im izlaganje i radije se odlučiti za besplatno crtanje koje ima veću kreativnu vrijednost.

Također, veliku ulogu u crtačkom usmjeravanju ima odgojitelj, a njegov je glavni zadatak vizualne aktivnosti, tj. on bi trebao pomoći djetetu u zamišljanju okolnog bića. Osnovna je zadaća likovne aktivnosti formiranje kreativne aktivnosti kod djece poput izrade logotipa različitih predmeta likovnim materijalima primjerenim određenoj dobi.

U ovom završnom radu provela sam likovne tehnike na području crtanja crtačkim tehnikama olovka, flomaster, ugljen, tuš-drvce i kreda. Djeca iako se nisu još koristila tehnikom tuša i ugljena, dobro su se snašla. Svi su pozitivno reagirali na poticaje te su bili spremni za likovno izražavanje. Smatram da bi djeci trebalo omogućiti i upoznati ih sa svim tehnikama, kako bi se mogli izraziti na različite načine.

LITERATURA

1. Balić-Šimrak, A., Bakotić, M. i sur. (2018). *Dijete-cjelovitost-umjetnost-krug*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
2. Bierman, K. L., Motamedi M. (2015). *Social and emotional learning programs for preschool children*. In: Handbook of Social and Emotional Learning: Research and Practice. New York: Guilford Press; str. 135-151.
3. Blanuša Trošelj, D. (2018). *Professional development of preschool teachers in Croatia (Doctoral dissertation)*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
4. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječji crtež*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Efland, A. D. (2002). *Art and Cognition – Integrating the Visual Arts in the Curriculum*. New York: Teachers College, Columbia University Press.
6. Friendly M., Prentice S. (2016). *Childcare*. University of Toronto Press: Fernwood Publishing.
7. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
8. Herceg, L. V. i sur. (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: ALFA d.d.
9. Huzjak, M. (2006). Darovitost, talent i kreativnost u odgojnom procesu. *Odgojne znanosti*, 8 (1 (11)), 289-300.
10. Jakubin, M. i Grgurić, N. (1996.). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
11. Kramer, J. F. (1994). Defining Competence as Readiness to Learn. In S. G. Goffin, Day D. (Eds.). *New Perspectives in Early Childhood Teacher Education: Bringing Practitioners into the Debate*. New York: Teachers College Press.
12. Kušćević, D. (2013). Likovno-umjetnička djela u nastavi likovne kulture. U H. Ivon, S. Tomaš (ur.). *Dani osnovne škole Splitsko-dalmatinske županije, Zbornik radova br. 6-7*.
13. Matta C. (2022). Philosophical paradigms in qualitative research methods education: What is their pedagogical role? *Scandinavian Journal of Educational Research*. 66(6), str. 1049-1062.

14. Pivac, D., Ivelja, B. (2009). *Likovno umjetničko djelo kao poticaj likovnog izražavanja učeničkih emocija, Djeca i mladež u svijetu umjetnosti*. Split: Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu; Ogranak Hrvatskog pedagoško-književnog zbora u Splitu, str. 93-106.
15. Rustamova, M. (2023). Methods of applying interactive methods to preschool children. *Zamonaviy Dunyoda Innovatsion Tadqiqotlar: Nazariya Va Amaliyot*, 2(3), 42-45.
16. Siraj, I., Melhuish, E., Howard, S. J., Neilsen-Hewett, C., Kingston, D., De Rosnay, M. (2023). *Improving quality of teaching and child development: A randomised controlled trial of the leadership for learning intervention in preschools*.
17. Slunjski, E. (2011). *Kurikulum ranog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
18. Starc, B., Obradović, Č., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing.
19. Šagud, M. (2006). *Odgajatelj kao reflektivni praktičar*. Petrinja: Visoka učiteljska škola u Petrinji.
20. Tankersley, D., Brajković, S., Handžar, S. (2012). *Koraci prema kvalitetnoj praksi: priručnik za profesionalni razvoj odgojitelja*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak.
21. Tot, D. & Klapan, A. (2008). Ciljevi stalnoga stručnog usavršavanja: mišljenja učitelja. *Pedagogijska istraživanja*, 5(1), 60-71.
22. Vasta, R., Marshall, M. Haith, Miller, S. A. (2005). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
23. Zhang, T., Kan, L., Jin, C., Shi, W. (2023). Adverse childhood experiences and their impacts on subsequent depression and cognitive impairment in Chinese adults: A Nationwide multi-center study. *Journal of Affective Disorders*, 884-892.
24. TUŠ: Zlatko Isaković Lula, „U prolazu”, lavirani tuš – Zagrebački likovni umjetnici, na mrežnoj stranici: https://likumzg.wordpress.com/2017/11/02/skupna-izlozba-clanova-hdlu-zagreb-ulicna-prica-u-izlozbenom-prostoru-kristofor-stankovic/zlatko-isakovic-lula-u-prolazu_lavirani-tus-35-x-33-cm-m/ (25.8.2024.).

25. TUŠ-KIST: Tihomir Lončar, Nasmiješeni slikar, 1996., tuš kist na papiru
– Tihomir Lončar, na mrežnoj stranici:
<http://www.loncartihomir.hr/galerije/cртеzi-2/> (25.8.2024.).
26. DRVENI UGLJEN: Käthe Kollwitz, Cuddling lovers, 1909./1910., drveni
ugljen – Käthe Kollwitz Museum Köln, na mrežnoj stranici:
<https://www.kollwitz.de/information-in-english> (25.8.2024.).

POPIS SLIKA

Slika 1 Jean Auguste Dominique Ingres, Gđa Baltrad s kćerkom, 1836., olovka.....	19
Slika 2 Leonardo da Vinci, autoportret, 1512., crvena kreda.....	20
Slika 3 Käthe Kollwitz, Cuddling lovers, 1909./1910., drveni ugljen	22
Slika 4 Wolf Ruck, SUN TEMPLE, 1970., flomaster.....	24
Slika 5 Tihomir Lončar, Crtež XX, 1994., tuš-pero na papiru.....	25
Slika 6 Vincent Van Gogh, Čempresi u zvjezdanoj noći, 1889., tuš-drvice	26
Slika 7 Tihomir Lončar, Nasmiješeni slikar, 1996., tuš-kist na papiru.....	27
Slika 8 Zlatko Isaković Lula, „U prolazu”, lavirani tuš.....	28
Slika 9 Crtež Ivana Meštrovića djevojčice Evelin (5 godina).....	32
Slika 10 Crtež Ivana Meštrovića dječaka Marka (5 godina).....	33
Slika 11 Crtež Ivana Meštrovića djevojčice Vide (6 godina).....	33
Slika 12 Crtež Ivana Meštrovića djevojčice Anastazije (6 godina).....	34
Slika 13 Crtež Ivana Meštrovića djevojčice Rite (5 godina).....	34
Slika 14 Crtež žirafe djevojčice Naomi (4 godina).....	36
Slika 15 Crtež psa djevojčice Elene (4 godina).....	36
Slika 16 Crtež hobotnice dječaka Viktora (3 godina).....	37
Slika 17 Crtež slona dječaka Karla (3 godina).....	37
Slika 18 Crtež medvjedića djevojčice Lucije (4 godina).....	38
Slika 19 Crtež automobila dječaka Samuela (4 i pol godina).....	40
Slika 20 Crtež bagera dječaka Borne (5 godina).....	40
Slika 21 Crtež bicikla dječaka Teodora (4 godina).....	41
Slika 22 Crtež autobus djevojčice Melite (4 godina).....	41
Slika 23 Crtež motora dječaka Vite (5 godina).....	42
Slika 24 Crtež kiše djevojčice Elle (5 godina).....	43
Slika 25 Crtež proljeća djevojčice Lune (5 godina).....	44
Slika 26 Crtež snijega dječaka Aleksandra (5 godina).....	44
Slika 27 Crtež ljeta djevojčice Lene (5 godina).....	45
Slika 28 Crtež kiše djevojčice Mije (5 godina).....	45
Slika 29 Crtež cvijeta djevojčice Jasmine (6 godina).....	47
Slika 30 Crtež cvijeta djevojčice Eme (6 godina).....	48
Slika 31 Crtež cvijeta djevojčice Josipe (6 godina).....	48
Slika 32 Crtež cvijeta dječaka Lovre (6 godina).....	49

Slika 33 Crtež maslačka djevojčice Ane (6 godina).....50

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI ZAVRŠNOG RADA

Ovim potpisom potvrđujem da sam samostalno pisala svoj završni rad te da sam njegov autor.

(Danijela Jug)

Svi dijelovi rada koji su u radu citirani ili se temelje na drugim izvorima su jasno označeni kao takvi i adekvatno navedeni u popisu literature.

Danijela Jug

Čakovec, rujan 2024.